Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 254 (11151) | 1979 чылдың ноябрь 2, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 2 кеп.

БАЙЫРЛАЛ БҮДҮҮЗҮНДЕ

Москвадан Чукотка, Днепрден Амур чедир—Советтерниң эргип четтинмес бүгү чуртунда Улуг Октябрьның 62 чыл оюнга белеткел калбарган. Чер болганда байырлал көргүзүглери калбак болгаш хөй талалыг. Революстуг юбилейге тураскаатка чарлалдар концерттерже, шиилерже, делгелгелерже чалап турар. Ол болуушкуннарның чамдыктарының дугайында СЭТА-ның корреспондентилери чугаалап турарлар.

НАЙЫСЫЛАЛДА ЧАА ОРДУ

МОСКВА. Москва-хем эрииннде кайгамчык чараш шинчилиг мрамор орду бедип үнгеш. Найысылалдың кайгамчык көрүштүг тудугларының бирээзин апарган ол бажын чурулга уран үүлүнүң мастерлеринге белек-тир.

Чурукчунуң ажыглалда ам кирген Төп бажыны—уран үүлдерниң Крымская набережная кудумчуда туттунуп турар тураскаал комплекизиниң кезээ-дир. Хөй национал-дыг совет уран үүлдүң эртинези—Күрүненің чурук галереязы база анаа кирер.

Чурукчунуң бажынында үүгле шөлүнүң эвес, харын техниктиг дерилгезиниң талазыбиле база бодунга деңнежир үвези чок делгелге залы бар. Бир үеде каш-даа делгелгелерни хүлээп алыр аргалыг янзы-бүрү хемчээлдериниң беш делгиир залын база ында немей дерээн. Катап тургузулга мастерскаялары, библиотека, 650 олуттуг лекция залы, картина-чуруктар, эстампаларчурук хоолгалары, уран үүл талазы-биле номнар садыглаар салон база ол-ла бажында ажыттынган.

Чаа бажынче көжүп киргенин демдеглээр эргени улусчу уран чурулгаларның мастерлеринге берген. Эң эки национал чаңчылдарга таарыштыр күүсеттингеш 50 муң чыгам ажылдарны олар чурттуң бүгү булуңнарындан эккелген. Бо улуг делгиир баштайгы көрүкчүлерни Октябрь байырлалының мурнуу чарыында хүлээп алыр.

* * *

БАРРИКАДАЛАРГА ТӨРҮТТҮНГЕН ЫРЛАР

РИГА. Октябрьның баррикадаларынга төрүттүнгеш, хамааты дайынның болгаш Адачурттуң Улуг дайынының чалбыыштыг одун таварты эрткен ырлар Даугаваның кыырынга байырлал хүннеринде чаңгыланы бээр. Ол ырларны байырлал программазында кирген болгаш ону революция хоочуннарының ниити латви ыры белеткээн.

80 ыраажыны каттыштырган ол кайгамчыктыг коллективтиң киржикчи бүрүзүнүң намдары аажок солун. Оларның аразында — Анна Берце, 60 чыл стажтыг коммунист. Чажыт ажылдакчы-революсчу ол кижи 1919 чылда Латвияның комсомол ТК-зының кежигүнү, хамааты дайын чылдарында — санитар поездизиниң комиссары турган. Анна Апшениецениң, Янис Калимачының, Отто Крустиньштың, Артур Эглонстың болгаш оларның өске-даа дайынчы эштериниң амыдырал-чурталгазы база революцияның, тулчуушкуннарның болгаш походтарның чалбыыжы-биле бүргеттинген.

Ниити ырның репертуарында интернационализмиң, коммунистиг чүткүл-соруктун өзүзү сиңниккен чүс ажыг ырлар кирген. Революцияның Кызыл тугунуң дугайында, окка балыглаттырган аныяк бүденныйжы дугайында ырларны хоочуннар латви болгаш орус, немец, испан болгаш итали дылдарга ырлап, дыңнакчылар-биле кады хып чыдар Каховканы таварты эртип, Испанияга Тельманның батальонунуң интернационалчы бригадалары-биле хол-холдарындан туттунчуп алгаш тулчуп, Вьетнамның болгаш Чилиниң патриоттары-биле кады улустарның хостуг болгаш аас-кежиктиг чурттаар эргезин камгалажып турарын көргүзерлер.

Революсчу дайынчылар салгакчыларының чаңчыкканы эгээртинмес энергия-биле ол хоочуннар школачыларның болгаш студентилериниң, дайынчыларның база хоорайлар, суурларның ажыл-ишчилериниң мурнунга оюн көргүзүп чоруп турар. Оларның ырлары — Октябрьның дириг эстафетазы-дыр.

* * *

ЧУРУКТАРДА — ХОВУ-ШӨЛДЕР МААДЫРЛАРЫ

САБИРАБАД. (Азербайджан ССР). Республиканың хавец тарылгалыг улуг районунуң төвүнде Октябрь бүдүүзүнде ажыттынган чурулга делгелгезинде көдээнин ажыл-ишчилериниң портрет-чуруктарының галереязы төлээлеттинген.

Ленинчи комсомолдуң республика шаңналының лауреаты Ариф Азизовтуң 30 ажылын көрүкчүлер үнелеп көөр кылдыр ында киргген. Шуут хөвец плантацияларынга, фермаларга, хову турлагларынга чурукчунуң белеткеп алган репортаж демдеглелдери оон ол ажылдарының үндезини болган. Маадырлыг ажыл-иш—аныяк чурукчунуң чогаадылгазында кол тема. Оон көдээ чуруктары БАМ тудутжуларынга тураскаатган чурулгаларының бир янзы үргүлчүлели болган.

Чурукчунуң чаа ажылдары—шөлдернин ажыл-ишчилеринге оон байырлалда белээдир. Ол чуруктар ам районда тургустунуп турар көдээ чурук галереяларының делгииринге кирер.

* * *

ОКЕАНДА ФЕСТИВАЛЬ ЭКРАНЫ

ООЖУМ ОКЕАН. Улуг Октябрьның 62 чыл оюнга тураскаатган кинофестиваль экраны океанда чырый берген. «Дальморепродукт» дээр бүдүрүлге флотилияларының судноларында эрттирип турар ол фестивальды «Ленин болгаш Октябрь» деп темага тураскаатган.

Эштип чоруур хөй-хөй консерва заводтарының болгаш балык хүлээп алыр базаларының экипажтары байырлалды төрээн эриктериниң ырак черлерге эрттирер. Ынчалзажок бистиң ыында ышкаш, оларныында база Октябрь байырлалынга хайныышкынныг белеткел чоруп турар. Далайлар ажыл-ишчилериниң чагыгларын ёзугаар эштип чоруур бүдүрүлгелерде он-он киноленталарны чедирген. Фестивальдың программазында совет киноның классиктери болуп берген «Ленин Октябрьда», «Боолуг кижи», «Ленин 1918 чылда» деп болгаш өске-даа фильмнерни киргген.

Ильичиниң чагыгларының амыдыралда боттанып турарының дугайын тоожаан документалдыг киноларга, чижээ, «Ленинчи план ёзугаар», «Октябрьның хөрээ чурттап болгаш тиилеп турар», «Ленин дугайында чугаалар» дээн чергелиг фильмнерге база балыкчыларның сонуургалы аажок улуг. «Оожум океан» дээр радиостанция балыкчыларга байырлалдың тускай дамчыдылгаларын белеткээн.

* * *

БИСТИҢ ЫРАККЫ ЧӨӨН ЧҮГҮВҮС

ХАБАРОВСК. Күрүненің Ыраккы Чөөн чүкте ыры-танцы ансамбли бодунуң төрүттүнген хүнүн «Бистиң Ыраккы Чөөн чүгүвүс» деп шиинин баштайгы көргүзүү-биле демдеглээн.

Улуг Октябрьның байырлалынга тураскаатган концерт программазы Ыраккы Чөөн чүк черинің кайгамчык чараш шинчизинин, ол ширинин болгаш байлак чуртту чаартып турар ооң кижилериниң дугайында бир янзының онзагай музыкалыг тоолу ышкаш чаңгыланган. Чаа амыдыралче революция-биле одунган ульчилерин, нанайларның, Амурнуң өске-даа үндезин улустарының ыры болгаш танцы фольклорун шинде калбаа-биле ажыглаан. Чырытқылаанчак овур-хевир, национал шинчи, шапкын чүткүлдүг аяннажылгалар «Амурнуң эриктеринде» деп ыры-хореография сюитазын, амыдыралчы өөрүшкү сиңниккен «Өөрүшкү таңцызын» онзаландырып турар.

Байкал-Амур магистралының тудугжуларынга тураскаатган «Маадырлыг чуруктуң оруу» дээр композиция база көрүкчүлериниң сеткилинге аажок таарышкан. Амур эриктеринден артистериниң баштайгы гастрольчу маршруду база үениң улуг оруунун тудуун дургаар эртер.

* * *

ТУНДРАЖЕ ЧАГАА

ПАЛАНА. (Коряк автономнуг округ). Коряктар тундразының делгемнеринде коданкодан ивилери-биле көжүп чоруур ивижилер Улуг Октябрьның байырлалы-биле байыр чедириишкиннерин болгаш боттарының ынак ырларын төрээн черлериниң чүс-чүс километр ыракка дыңнаарлар.

Төреллериниң болгаш өнүктериниң сорунзалыг кожааларда бижиттинген «Үйнүг чагааларын» оларга агитбригадаларның кежигүннери вертолёттар-биле чедирип берген. Ивижилерге олар өске белектерни—кежер библиотекаларны, кинофильмнерни, солунларны болгаш журналдарны база чедиргеннер.

Чап-чаа эгелеп турар үзүн кыштың бригадаларның кежигүннери кадарчылар звеноларынга эрттирер. Оларның эргезинде көскү агитацияның хөй санныг чепсектери—диафильмнер, фото-солунар, альбомнар бар. Ол бүгү үүлдер агитаторларның дириг сөзүбиле каттыштыр «Улуг чөрден» чарылбаан-дыр бис деп балып чоруурда малчыннарга дузалаар.

КЫШ — ШЫҢГЫЫ ШЫЛГАЛДА

СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың доктаамал сагыш салыышкынының ачызында бистиң республиканың улус ажыл-агыйының кол адыры — көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы чылдың-на быжыгып турар. Совхозтар чыл бүрүде-ле күрүнеден хөй техниканы, чемнерни, минералдыг чемишчидилгелерни база өске-даа үүлдерни ап турар. Көдээ ажыл-агыйның кол адыры — мал ажылын улам ыңай хөгжүдер талазы-биле дыка улуг ажылдарны боттандырып турар. Хөй-хөй мурнакчы фермалар, хойжу бригадалар малдың баш санын өстүрерин, продуктулуун бедидерин чедип ап, планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар.

Республиканга ниитизи-биле тос айларда күрүнеге сүт садарының планы 101,7 хуу, зэттии — 104,6, чуурганы — 125,6 хуу күүсеттинген.

Мал ажылының мурнунда салдынып турар эң чугула сорулгаларны шиитпирлээри кыштаглаашкынга белеткелди болгаш ону кайы хире организастыг эрттиреринден хамааржыр апаар. Бо чылдың кыштаглаашкынынга 110 муң баш мыйыстыг бода мал, бир миллион 55 муң баш хой, ешкү, 9,6 муң баш хаван, 26 муң чылгы мал, 12 муң иви киирер ужурлуг.

Амгы үеде совхозтар 149,4 муң тонна сигенни, 54,5 муң тонна сенажты, 6,6 муң тонна витаминниг сиген далганын, 144 муң тонна силосту белеткеп алган. Оон аңгыда мал чеминге тарааны 33,4 муң тоннаны уруп, 45 муң тонна саваңны бөлүп алыр ужурлуг. Ол бүгүнү чемгерилге единицазынче шилчидерге, малдың чем-биле хандыртынганы 45,5 хуу болуп турар. Ынчангаш белеткеттинген чемнер чедишпези тодаргай-дыр. Ону барымдаалааш, мал чемнерин чыып курлавырлаар дээш демиселди моон соңгаар-даа үргүлчүлээри эргежок чугула.

Ниитиниң малын кыштан хүр, менди ажырары-биле аңаа белеткелди ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Мижит Кыргысович Дүгер директорлаан «Нарын» совхоз үлегерлиг чоруткан. Ында 8 бода мал кажаазы, 25 муң хой турар 54 кыштаг, малчыннар чурттаар 18 бажың, 9 чунар-бажың, дөрт кызыл-булуң бүрүн белеткеттинген. Суг сөөртүр 5 машина ажылдап турар болгаш кыштагларда суг кудар ишкир севаларны кылгылаан. Совхоз бо чылын 3740 тонна сигенни белеткеп алган. Ам ооң 2000 ажыг тонназын кыштагларда сөөртүп чедирип, ону ажыглаар малчыннарга хүлээткен. Ол ажыл-агыйга ниитиниң малы кыштан хүр-менди ажар дээрзинге бүзүрөп болур. Барыын-Хемчик районда «Шекпээр» совхозтуң ишчилери кыштаглаашкынга база багай эвес белеткенген. Мал кажаалары, чурттарга бажыңнары, чунар-бажыңнар, кызыл-булуңнар ыяк септеттинген. 1650 тонна сигенни турлагларда чедирген.

Ынчалзажок республиканың чамдык районнарында кышка белеткел ам-даа доозулбаан. Бо чылдың тос айларында малының 16,6 хуузу өлүп хораан Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары эртиен кыштың кичээндириинден чогуур түңнелди үндүрбейн турары элдептиг. Ында 112 хой кажаазының 65-и ам-даа белеткеттинмээн. Ол ышкаш Таңды, Чөөн-Хемчик, Бии-Хем болгаш Улуг-Хем районнарның совхозтарында септеттинмээн мал кажаалары, чурттарга бажыңнары, чунар-бажыңнар, кызыл-булуңнар, кылдынмаан кудуктар эвээш эвес.

Ам чугаа болза, кышка белеткел дугайында эвес, а кыштаглаашкынче организастыг кирер дугайында болур ужурлуг. Ындыг турбуже кыштаглаашкынга белеткелди дооспаан турар чорукту түнүң-биле тайылбырлаарыл? Айыткан районнарның партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнары бо чугула ажыяды четпес организастаанында-дыр. Кышка белеткелде бар четпестерни чоокку үеде чайладып, малды кыштаглаашкынче организастыг киирерин хандырары эргежок чугула.

Амгы үеде чугула сорулгаларның бирээзи болза, белеткеттинген бедүүн чемнерни шыңгыы надагалаары, оларны элементен тетчеглээр чоруктарны болдурбазы, чаңгыс черде сөөртүп дүжүрген сигенни, саваңны харыылаар тускай кижилерге хүлээдип, хумагалыг чарыгдаары болур. Бар чемни долу рационнуг холуксаалар кылдыр белеткеп, белоктуг, витаминниг, минералдыг үүлдер немеп турган, амданныг, хоолулуг кылгаш, малга бээр херек.

Кышкы үеде сүт саалдазын кудулатпас, ону күрүнеге садарының чыл планын чугаа чокка күүседир дээш, фермаларда бүгү-ле саар инектерни тургузу азыралче шилчидер, долу үнелиг рацион-биле чемгерип эгелээр ужурлуг. Күрүнеге эзт дужаарының онаалдазын күүседир төлээде, садар малдарны семирти азырал шөлдеринге тургузар. Мооң-биле холбаштыр саар болгаш садар малдарның чемгерилгезин күштелдирер дээш, чем болбаазырадыр цехтерни бүрүн күчүзү-биле ажылдадыр, саваңны өске үүлдер-биле амдан-сүүзүн киир, хөөду хайындырып болбаазыратқаш, тарааны каъдык кылгаш, чемгерилгеге ажыглаары эргежок чугула. Амгы үеде сүт бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының бердинген графигин ажыл-агый бүрүзү күүсеткен турарын көдээ ажыл-агый эргелдериниң специалистери, совхозтарның удуртукчулары хандырар, ону доктаамал контрольга алыр хүлээлгелиг.

Кандыг-даа ажыл-херектиң чедиишкинин кижилер, кадрлар хандырар. Ындыг болганда кышны үеде малчыннар ортузунга организакчы болгаш политика-кижизидилгелиг ажылды совхозтарның удуртукчулары, специалистери, парткомнар, профэвилелиниң ажылчын комитеттери күштелдирер, чарыштыы улам-на дээштиг кылдыр организастаар, малчыннарга амыдырап-чурттаарының, ажылдаарының бүгү-ле эргежок чугула байдалдарын тургузар херек. Оң-биле чергелештир мал ажылының ажылдакчыларының ажыл-херекчи белеткелин база мергежилин бедидер сорулга-биле доктаамал зооветөөредилгени чер болганга организастаар.

Кыш — малчыннарга, мал ажылында ажылдап турар бүгү кижилерге шыңгыы шылгалда. Кыштаглаашкынга ыяк белеткенгеш, олче организастыг кирип, ону чедиишкинниг эрттирери — мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң, күрүнеге садарының талазы-биле бо чылдың онаалдаларын база ниитизи-биле онгу беш чылдың планнарын чедир болгаш ажыр күүседириниң магадылалы. Партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының, ажыл-агыйларның удуртукчуларының, бүгү малчыннарның күжениишкиннери ам олче угланган турар ужурлуг.

УЛУГ ОКТЯБРЬГА УТКУШТУР

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЗИ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Хеймерек Бадыевна Куулар биле «Хүндүлелдин Демдээ» орденниң эдилекчизи Аяк-Хөө Данзын-оолович Ондар онгу беш чылдың дөрткү чылында төрүүр чүс баш хойга онаштыр 135 хураганны менди алыр бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Ону күүседир дээш хойжу өг-бүле малының оларын, чемгерилгезин, сүтгадын шын таарыштырып, ажаалдазын экижидип, чаш хураганнарны хүлээп алырынга хынамчалыг белеткенгеш, хой оолдаашкынының үезинде бир демниг организастыг ажылдаан.

Шудургу күш-ажылдың түнелинде сөглээн сөзүн малчын өг-бүле амыдыралга күүсеткен. Бо чылдын эрткен тос айларының түнелинде республиканың хойжуларының аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Аяк-Хөө Ондар төрүүр 315 хойлуг, оон чүс бажындан-на 135 хураганны доруктургаш, совхозка хүлээткен. Ынчангаш «Октябрь 30 чылы» совхозтуң сураглыг хойжулары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 62 чыл оюн күш-ажылчы чеднишкиннерлиг уткуп турарлар.

Мурнакчы хойжу өг-бүле кыштаглаашкынга үлегерлиг белеткенген. Боттарының күжү-биле 20 ажыг тонна сигенни белеткээн, кыштаанда чедирип алган. Ниитиниң малын кыштан хүр ажырар хемчеглерни хойжулар ап турар.

Т. ХЕРТЕК.

Чөөн-Хемчик район.

КӨРГҮЗҮГЛЕР БЕДЭЭН

Онгу беш чылдың дөрткү чылында сүт саалдазын көвүдедир дээш «Тээли» совхозтун Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының коллективи болдунар-ла хемчеглерни алган. Кыжын инектерни эки чемгерип, ажаалдазын экижидип, чайын одарын, сүтгадын шын таарыштырып турган, сүт саалдазын бо чылдың эрткен тос айларында көвүдеткен.

Ферма тос айларда бир саар инекке онаштыр ортумаа-биле 1501 килограмм сүттү саап алган. Күрүнеге 321 тонна сүт садар турган, 351 тоннаны саткан. Ынчангаш районнуң ажыл-агыйларының сүт-бараан фермаларының аразында социалистиг чарыжының тиилекчизи болуп үнгеш, СЭКП Бай-Тайга райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Саанчылар ортузунда күш-ажылчы чарыштың мурнуку одуруунда Сагды Караш чоруп орар. Бо саанчы эрткен тос айларда бир саар инектен ортумаа-биле 1910 килограмм сүттү саап алган, республиканың мурнакчы саанчыларының аразында кирген.

Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери кыштаглаашкынга багай эвес белеткенген. Олар 120 тонна сиген белеткеп алыр турган, 150 тонна чедирген.

Ферманың саанчылары, инек кадарчылары болгаш бызаа ажаакчылары Улуг Октябрьның байырлалынга төлептиг ужуражыр дээш октябрь айда кызымак ажылдаан. Оон түнелинде сүт саап алыр, ону күрүнеге садарының планын ажыр күүседкен.

Х. АЛАШ-ООЛ.

КОММУНИСТИҢ БРИГАДАЗЫНДА

Саян-Шушенск ГЭС-тин тудуунун плотиназы бедип, чаа далайның суу улам тереңнеп кел чыдар. ГЭС-тиң тудугжулары Улуг Октябрьның 62 чыл оюнга алдар кылдыр ийиги агрегатты ноябрь 6-да ажылдадып эгелээр деп шиитпирлээннер.

Чаа кылымал далайның чаттылар девискээринден элээн каш чурттакчылыг черлерни оларның-биле кады бистиң республиканың Чаа-Хөл суурун болгаш Шагаан-Арыг хоорайны көжүрери база көрдүнген. Бо хүнүерде Чаа Чаа-Хөлдүн, Чаа Шагаан-Арыгның тудуу кидин чоруп турар.

Чаа Чаа-Хөлдүн тудуунда дыка хөй тудуг организациялары кирип турар. Онгу беш чылдың дөрткү чылының эрткен он айларында № 2 КМК-ның тудугжулар аразында калбарган социалистиг чарыжының мурнуку одуруунда коммунист Маадыр-оол Лопсанның удуртканы тудугжулар бригадазы чоруп турар.

Бригаданың тудугжулары Улуг Октябрьның 62 чыл оюн чеднишкиннинг уткуп, октябрьның планын хуусаа бетинде ажыр күүсеткен.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТАРДА: коллективтиң мурнакчы тудугжузу Механиков Шактар (үстүнде); бригаданың кежигүннери (ортузунда бригадир М. Лопсан).

ПОЛИТНЕДЕЛЯНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Бо чылдың октябрь 15-тен 20-ге чедир республикага чаңгыс аай политнеделяны эрттирген. Ону эрге пропагандазының болгаш чоннуң мөзүшынар кижизидилгезиниң айтырыгларынга турааскаатган. Бүгү районнарга, хоорайларга, ажылчын суурларга, чурттакчылыг чер бүрүзүнге ону боттандырары-биле калбак хевирниң тайылбыр ажылын организастаан.

Янзы-бүрү хевирнин хемчеглерин: лекцияларны, илеткелдерни, беседаларны, тематиктиг кежээлерни, лекторийлерни, киноленторийлерни, айтыры-харыы кежээлерин организастаан болгаш профилактика чөвүлелдериниң, эш хуузунуң судтарының, улусчу эки тура дружиналарының хуралдарын эрттирип, транспортка рейдилерни чоруткан. Ол бүгү хемчеглерни организастап эрттиреринге СЭКП Тыва обкомунуң, министерстволарның, ведомстволарның, СЭКП райкомнарының, райкүүскомнарының харыысалгалыг ажылдакчылары, партия, совет, профэвилел болгаш комсомол активи, совхозтарның директорлары, бүдүрүлге черлериниң удуртукчулары, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агыйның тускай эртемнилери, калык камгалалының, улус чырыдышкынының база культурының ажылдакчылары киришкен.

Республиканың хоорайларынга, районнарынга турган пропагандисчи бөлүктер докладтаан график езугаар ажылдап, күш-ажылчы коллектив, чурттакчылыг чер бүрүзүнге чедип барып ажылдаанныр.

Республиканга чаңгыс аай политнеделяны эрттиреринде идеологияның калбак активи партия Тыва обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң ажылдап кылган лекциязын болгаш өске-даа материалдарны ажыглаан.

Республиканың чурттакчы чонунга 574 ажыг лекция, илеткелдерни, 1412 беседаны, 297 политинформацияны номчаан. 27 тематиктиг кежээлерни, 14 айтырыг-харыы кежээлерин эрттирген, оон ынай 20 киноленторий база лекциялар ажылдап турган.

Үстүнде айыттынган хемчеглерни организастаарынга база эрттиреринге хөй-ниити организациялары, профэвилел комитеттери, херээженнер чөвүлелдери, агитквартиралар, бажын, кудумчу комитеттери, эш хуузунун судтары, улусчу эки тура дружиналары чамдык черлерге база идепкейлиг киришкен.

Ниитизи-биле ол бүгү эрттирген хемчеглерге 40 муң ажыг дыңнакчылар — чоннуң янзы-бүрү кезээ, совхозтарның үлетпүр бүдүрүлге черлериниң ажылчыннары, студентилер, ортумак өөредилге черлериниң сургуулдары олуржуп, лекция дыңнаанныр.

Чаңгыс аай политнеделяны эрттирип турган үеде чамдык санал берген кижилерниң дилеглерин, күзелдерин, хомудалдарын, четпестерни эдер талазы-биле ажыктыг саналдарын, дуржулгазын өөренип көрген.

УЖУДУУШКУНДА «МЕТЕОР-2»

СЭТА-ның дыңнадыы

Черниң кылымал спутниктерин ажыглап турган, метеорология системазын улам ыңай хөгжүдериниң программазын ёзугаар 1979 чылдың октябрь 31-де Совет Эвилелинге ээлчеглиг «Метеор-2» метеорологтуг спутникти салып үндүрген.

Спутниктиң иштинде Чер кырында булуттарның чуруун алырынга херек, а ол ышкаш Чер чоогунуң космос делгеминде хереллерни үргүлчү хайгаараарының комплекстиг аппаратураларын турган.

Эртем аппаратуразындан аңгыда спутниктиң черже угланыышкынын хандырар система, хүнче батареялары автономнуг угланыышкынныг электри хандырылга системазы, спутниктиң системаларының ажылдап турарының дугайында сантүннерни Черже дамчыдар радиотелеметриктиг система, орбитаның хемчээлдерин ылавылаар радиосистема, Черже эртем информациязын дамчыдарының радиокомплекизин спутникте турган.

Спутникте турган аппаратуралар болур-чогууру-биле ажылдап чоруур. Командылал-хемчээлге комплекизи спутникти башкарарын боттандырып турар. Спутниктен кээп турар информацияны сайгарып турар.

Тувинская республиканская библиотека им. А.С. Пушкина

ДЭЭШТИГ БОЛДУРАР ДЭЭШ

Лекция пропагандазы

«Тыва тудуг» трестиң партия комитеди, партия организациялары идеология ажылының дээштиин чедип алыр дээш чамдык хемчеглерни ап турар. Масса-политиктиг ажыл талазы-биле партия организацияларының арга-дуржулгазы мөөңнеттинип, идей-политиктиг, күш-ажылчы болгаш ажы-чаң кижизидилгелиг чаңгыс аай болдурарынче кичээнгей доктаамал салдынып турар.

СЭКП ТК-ның «Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам ыңай экижидер дугайында» доктаалын трестиң партия организациялары чугаалашкан. Ажылчыннарны коммунистиг өзүге кижизидеринче СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлериниң күүселдезинче оларны мобилизастаар ажылга парлалганы, телевидениени, радиону калбаа-биле ажыглап келген. Ол ышкаш политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени, лекция пропагандазын, ас агитациязының янзы-бүрү хевирлерин ажыглап турары эки.

Удурткучу ажылдакчылардан, тудугнуң специалистеринден, бүдүрүлгениң мурнакчыларындан тургустунган лекторларын, илеткелчилерниң, политинформаторларының, агитаторларының бөлүктери партияның сөзүн чонга чеңгиртири-биле дамчыдып турар. Трестиң аңгы-аңгы бүдүрүлгелеринде 124 политинформатор бар. Оларның 61-и СЭКП, 26-зы ВЛКСМ кежигүнү, 22 кижи дээди, 86 кижи ортумак тускай эртемниг.

«Кызыл тудуг» эргелелиниң, 48-ки тудуг эргелелиниң, 14-кү механизация эргелелиниң политинформаторлары даанган ажылынга кызымаккайын көргүзүп келген. Чижээ, «Кызыл тудуг» эргелелинде мастер В. Петров, прорабтар Ю. Мартынов, Д. Шара-Хоо олар понедельник санында политинформацияны бедик деңнелге эрттирип турар. 14-кү механизация эргелелиниң башкылыг кран участогунда аныяк коммунист Г. Карпованың политинформацияны айдаа-вийн удаа эрттирери чаңчыл апарган. 48-ки тудуг эргелелинде политинформаторлар болуу — аныяк инженер, СЭКП кежигүнүнге кандидат В. Варенов, коммунист В. Байыр-оол, дагдыныкчы бригадирлер А. И. Ельшова, М. В. Сафронова, Е. С. Бизяева, Р. Ф. Григорович олар солун уткашынарлыг политинформацияларны кылып турар.

Партия организациялары агитаторларны шилип, оларны партбюрога бадылап, тус-тус участоктарга быжыглаан. Ынчалза-даа олар чүгле соңгулда кампаниязының үеазинде изиг түлүк ажылдап турар болгаш аная үеде агитаторларның ажылы оожургап, агитпунктуларның ажылы соксай бээр түүлдер бар.

Политинформаторларның техниктиг болгаш экономиктиг билиин бедидери-биле оларны тускай курстарже чорудуп турар. Чижээ, В. Г. Михайлова, Р. Д. Булатова, Н. А. Аёшин, В. С. Филимонов, В. К. Куцин, А. Я. Гусев, А. А. Бат олар Москвага, Красноярскиге өөредилгени эрткен.

Парткомнуң удургулгазы-биле политинформаторлар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар ортузунга аңгы-аңгы темага семинарны үш удаа эрттирген.

Политинформаторлар, агитаторлар политиктиг чырыдышкынның болгаш экономиктиг билиглерин бөлүмнеринде өөренип турар. Тудуткучулар университетниң факультеттериниң өөредилге планын партком бадылаан болгаш ол өзүгаар өөредилге үзүктелчок чоруп турар.

«Тыва тудуг» тресте «Билиг» ниитилелиниң эге организациязы тургустунган. Даргазынга техниктиг салбыр начальниги Н. А. Аёшин соңгуткан. Ниитилелде дээди эртемниг 12 лектор быжыглаттынган.

Бо чылдың апрель 26-да «Тудуг эргелелдеринде болгаш организациларында лекция пропагандазының ажылының дугайында» деп темага коммунист Г. Д. Алексеевтиң кылган лекциязы утка-шыйар талазы-биле чүгле дыннакчыларга эвес, «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының ажылынга практиктиг дузалыг болган. Ол ышкаш «Техниктиг депшилгеге болгаш тудуг-монтаж ажылдарының шынарын ойнап турар. Ооң чижээнге «Кызыл тудуг» тудуг эргелелин (партбөлүк удуртукчузу Ч. Ч. Донгак) хамаарыштырып болур.

Хоорайның «Билиг» ниитилелиниң ажылдакчылары планда көрдүнген чамдык лекцияларны эрттирбейн бары таарымча чок. Октябрь айда 14-кү механизация эргелелинде «Есениниң чогаадыкчы намдары» деп лекция үзүлген.

Партком болгаш трестиң удуртукчулары коммунистиг кижизидилгениң хөй янзы хевирлерин ажыглап турар. Чижээлээрге, күш-ажылдың хоочуннары-биле болгаш бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле, хоорайның профессионал-техниктиг училишезинин доозукчулары-биле ужуражылгалар, мурнакчы тудугжуларның слёду эрткилээн. Ол ышкаш ортумак школаның доозукчуларының мергежилшилип алырынга дузалаар соруулга-биле хөгжүм-шин театрынга хоорайның школаларының доозукчулары-биле бүдүрүлгениң мурнакчыларының ужуражылгазын эрттирген. Тудугжунуң хүнүнге тураскаатканы спартакиаданы чыл бүрү эрттирери чаңчыл апарган. Аная чылдың-на 500 ажыг тудугжу доктаамал киржип турар.

«Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам ыңай экижидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалының күүселдезинин талазы-биле парткомнуң, партия организацияларының ажылында четпестер ам-даа бар. Чамдык лекцияларның утка-шынары чаныс болгаш график йөгүлгаар эстейн баар таварылгалар бар. Четпестерин чайлаар талазы-биле, партком турларынга чаңгыс эвес удаа чугаалажып келген. Оларны болдурбазы политинформаторларын, агитаторларын, лекторларын ажылында көл түүл болуп.

С. КРАСНОПЕРОВ,
«Тыва тудуг» тресте партком секретары.

МУРНАКЧЫ КООПЕРАТОРЛАРДА

Арыг-Үзүү суурда ажылчын кооперациязының коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чылынга төлептиг ужуражыр болгаш онгу беш чылдың дөрткүзүнүң планныг даалгаларын чедиишкинниг күүседир дээш кызымак ажылдап турар. Коллектив көдээ чонуң садыг-биле хандырылгазын экижидип, социалистиг чарышка үшкү кварталдың түңнели-биле садыг организацияларының аразында мурнап, үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин 100 хуу күүсеткеш, СЭКП обкомунуң, Министрлер Чөвүделиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчинир Кызыл тугу-биле шаннаткан.

Күш-ажылга бедик көргүзүглерни чедип алырынга тус-тус садыгжылаар биче эвес үлүг-хуузун киргген. Арыг-Үзүү суурда ажыл-агый бараанарының садыгжылары Г. И. Жирнова, А. Р. Щевлак планын 107,1 хуу күүсеткеш, мурнакчыларның мурнуку одуруун баштап, ажылчын кооперациязының садыглар аразында шилчинир Кызыл тугу-биле шаннаткан.

Аныяк садыгжы Н. Агбаан эргелекчилээн хеп садыының коллективи ында мурнакчыларның бирээзи. Олар үшкү кварталда көрдүнген соруулгаларын чедиишкинниг күүседир дээш эрес ажылдааннар. Ооң түңнелинде үшкү кварталдың бараан саарылгазының планын 105 хуу күүседип, чарышка ийиги черни эәлээннер. Ук магазинниң садыгжылары Н. Конюхова, К. Монгуш олар садып алыкчыларга төлептиг бараан болбушаан, хууда социалистиг хүлээлгезин күүседип турарлар.

Мурнакчы кооператорлар бо хүннерде күш-ажылчы бедик көргүзүглерниге чоргаарланып, ону улам быжыглаар соруулгалыг Улуг Октябрьның байырлалын чедиишкинниг уткуур дээш кызымак ажылдап турарлар.

ЧУРУКТАРДА: ажыл-агый барааннары магазинниң садыгжылары (солагай таладан) А. Щевлак, Г. Жирнова; аныяк садыгжы Н. Агбаан.

В. КАРА-САЛДЫҢ
созу, фотозу.

Кижи болгаш ооң ажыл-херээ

ТЕРРИКОННАРДА ХАДЫҢНАР

Быдыг, кызыгаар чоз чаңтыйган ховуда хадыңнар кустуң алдын өңүн кединкен, салгынга сылыраны дагжап турарлар. Саның санаар болза, олар хөй — миллион ажыг. Оларны шуптузун Виктор Соловьев болгаш ооң чаңгыс чер чурттуглары — Скопино районунуң Осипово-Шилов суурнуң чурттакчылары олурткан.

Хадыңныг ол арыгларны Рязань чоогунуң ооң мурнунда садыг доозуну суступ чыткан эрги хөмүр-даш шахталарының девискаринде тарып олурткулаан.

Виктор Соловьевтуң кыргган-амазы, ачазы, беш акылары шуптузу арга даамалдары чорааннар. Виктор шеригден халажып келгеш база өг-буленин улуг оруундан чандыр баспаан. Элээн үе эрткенде байдал өскерилген. Идепкейлиг даамалды Князево көдээ Совединиң даргазынга дешшиткен.

— Черни, хөрзүнү камгалап алыры дээш бүгү күштү салган бис — деп, В. Соловьев чугаалаар. — Баштайгы дээрезинде бергелер турган болбайн. Хөмүр-даш казып ап турган черлерге үнүш үнмес деп бодал быжыккан турган. Аная ундаравайн, хараганны, лубту, рябинаны тарып шенегиледивис. А эң-не дээре тааржып, үнүп келири чедургей деп адаар хевирниң хадыннары болду. Даштал-чак ядыы хөрзүнге ол эңне тааржыр болган.

Чылдар эртсе-даа, олар үнмүшаан. Баштайгылары ам мыныңай дөрт метр ашкан. Бо чайын суурнуң уруглары хадыңнар аразындан моогуларни эндере эккеп турду.

Соловьевтиң шенелдеги амыдыралга бодун бадыткаан. Ынштар хөрзүнүң хат алырындан идегелдиг камгалап турар. Ооң мурнунда хамык чүвени дүй ап турган кажуп турар элезин, доозун-довурак ам чок. Шахталар терриконнары (тейлендир урган довурак) кайда-ла бедип үнген боллур, ында үнүш чок коргаалдар, элезин-сай деп «дурум» уттундурган.

Көдээ Совет даргазы ам бир улуг соруулганы салган: суурнуң чурттакчыларын хаара туткаш, бүлүн суурну ногаан парк кылдыр шимээр.

А. ТРОФИМОВ,
СЭТА-ның корр.
Рязань.

БҮГҮ АРГАЛАР БАР

Чаан-Хемчик районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң Ак-Даш фермазы (бригадири Артур Сат) бо чылын ниитизи-биле 251 тонна сүтү саар турган, эрткен тос айларда 263 тоннаны саган. Чылда күрүнеге 2195 центнер сүт садар турган болза, тос айларда 203 тонна сүтү дужаган. Ферманың саанчылары бо чылын планын ажыр күүседиптериниң аргазы бар.

Ферманың ажыл-ишчидери мал чемин белеткээринге база кызымак ажылдаанар 170 тонна сигенни белеткээр турган, 200 тоннаны белеткээн. Ферма 664 тонна сиген мөөңнеттинген, 1222 тонна силосту, 267 тонна будук-бүрүнү белеткээн.

Ферманың саанчылары Көпеек Ондар, Нацдал Монгуш, район Совединиң депутаты Татьяна Монгуш олар тос айларда бир инектен-не 1400—1600 килограмм сүтү саганнар. Ынчангаш саанчылар аразынга социалистиг чарыш-тың мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

Ниитиниң малының баш санының камгалалын, кадагалалын күштелдирер дугайында СЭКП обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң республиканың малчыннарга, механизаторларга болгаш көдээ ажылгагыйның өске-даа ажылдакчыларынга чагаазы-биле ферманың болгаш Ак-Даш суурнуң ажыл-ишчилери танышкаш, ону амыдыралга боттандырар, ниитиниң малын хүр менди кыш ажыр дээш кыштаглаашкынга белеткеним, кажааларны малгаштап, чугайлап, чылыглап турар.

ЧУРУКТА: Ак-Даш фермазының мурнакчы саанчылары (солагай талазындан оң талазынче) район Совединиң депутады, коммунист Татьяна Монгуш, Көпеек Ондар, Нацдал Монгуш.

С. СУРҮҢНҮҢ фотозу.

ШЫНГА-ХАРЫЫ

ЧЫЛДЫЫН КҮҮСЕДИР

Бо чылдың июль 13-те үнген «Шын» солунунуң «Сөс болгаш ажыл-херек» деп мурнуку чүүлүнге Бин-Хем районну күрүнеге сүт садарының планын четпес күүседип турарларның санынга киирип демдеглээн.

Бин-Хем райкүүскомнуң даргазы эш М. Дамчайның редакцияга дыңнатканы болза, солунга үнген шугумчүлелдиң сөөлүнде районуң совхозтары элээн шиитпирлиг хемчеглерни алган. Ооң түңнелинде районуң совхозтары тос айларда күрүнеге сүт садарының планын 90 хуу күүсеткен, амгы үеде сүт садарының чыл планын күүседири дээш демисел чоруп турар.

ХОМУДАЛДАР ДЫҢНАЛБАС

Хову-Аксының хлеб заводунуң директору Л. Ф. Богатырева удуртқан коллективиниң ажылынга хамаарыштыр мынчаар чугаалап турар:

— Бистиң мурнуруста көл соруулга ажылчын суурнуң чурттакчыларын амданныг, эки шынарлыг хлеб болгаш даалгаадан кылган өске-даа кылыглар-биле хандырары болур. Бо чылда алган социалистиг хүлээлгевисте планныг даалгалар-биле кады бүдүрүп үндүрер продукцияның шынарын экижидерин чугулаап айыткан. Ооң күүселдезин чедип ап турар бис. Быжырып үнүлүрүп турар кылыгларывыска чурттакчы чокдан хомудалдар чок.

Заводтуң быжырып турар хлевинге шынап-ла суурнуң чурттакчыларындан хомудалдар бо сөөлгү чылларда кирбээн. Коллектив ону канчаар чедип алганы? Чүүү-даа мурнай мында кижилериң күш-ажылын шын тургусканында. Ооң ажылчын бүрүзүүнүң кылган ажылынга хамаарылгазы, харысалгазы улгаткан. Бүдүрүлгениң технологиязын таарымчалыг тургускан. Ооң-биле кады коллективте ажылынга бердинген мурнакчылар эвезш эвес. Оларга хоочун хлеб быжырыкчылары Е. Байкалова, В. Оюн, Л. Иванова хамааржыр. Мурнакчы ажылчыннарның коллективтиң күүселдирер планы күүселдиринге киирештирип турар үлүг-хуузу улут. Коллектив үшкү кварталда продукция бүдүрер планын 100,7 хуу күүсеткен.

Заводтуң коллективи «Хожудан турарлар чок ажылдаар» деп кыйгырыгның адаабиле ажылдап турар. Хөй эвес кижилиг найыралдыг коллектив бо хүннерде бүдүрүп турар продукциязының шынарын улам экижидип, онгу беш чылдың дөрткүзүүнүң планныг даалгазын чедиишкинниг күүседир соруулгалыг ажылдап турарлар.

С. ИВАНЬКОВА.

ХООЧУННУҢ ҮЛЕГЕРИ

Самагалдай суурнуң албан организация, бүдүрүлгелеринде мурнакчылар, күш-ажылдың хоочуннары, төлептиг кижилер хөй. Шынап-ла кайызын ол дээр. Оларның биразинге Чучак Үрсович Оюн хамааржыр. Чучак Үрсович 1929 чылда Тес-Хем кожуунунуң Чыргаланды сумузунга төрүттүнген. Оюн тускай мергежилге чоларга. Ол бо хүннерде Самагалдайның ыяш ажыл-агый черинде чоларга чылап турар.

Чучак Үрсович-биле танышып, чоок чугаалажы бээрге, чазык-чаагай, чугаажыр-ла кижи. Бижи бүрүзүнүң амыдырал-чуртталгазында сеткилсагышка чайгаар бо-ла кирип келир үттүндүрбас хүннер, болуушкуннар ыяап-ла турар болгай. Хоочун чоларга ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы-биле кижини танышты-рып ора, Хөл-Өөжү деп черге чайлаг школазының дөрт класын доосканын. Самагалдай школазынга өөренип турда, Тыва Арат Республиканың Совет Эвилелинге каттышканы деп медээни дыннаан, аная өөрү-биле кады канчаар өөрүп турганын ыяап-ла сактып чугаалаар.

Чылдар билдиртпейн шуужүп эрткен. 1954 чылдың сентябрьда шериг албанындан ол халажып келген. Күш-ажылга кызымак эр ажылды «аар», «чиик» дивейн, тудугга ажылдап кирипкен. Ажылдаышаан, чоларлар, курузун доозуп алган. Оон бээр-ле ооң ажыл-амыдыралы чоларының чиик эвес ажылы-биле кезээде холбашкан. Таптыг саанаар чүве болза, бо үеним дургузунда ол чеже километр орукту эртип кааткан чүве. Кады ажылдап турар эш-өөрү аная бүзүрелди илередип, улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң депутадынга соңгаан. Ч. Ү. Оюн соңгукчуларның бүзүрелин ажыл-херек-биле шынаныдып шыдаан.

Ажылынга бердинген бөлүүн ишчи кызымак ажылы-биле өөрүнге үлегерлиг, Чүүктү чедирер дээн черинге ол саадатпайн чедирип бээр чаныг. Ону-мону чедирерин озалдадып саадаткан деп хомудал ооң адынга кирип көрбээн. «Ажыл кылганда ачизинге четкеш, амыраар кижиле болгай» деп эш-өөрүнүн чугаалажып турары-ла шын. Коллективте социалистиг чарыштың мурнакчыларының аразында депутат чоларының адын чоргаарал-биле алаар.

К. КУУЛАР.

ХАНДЫРЫЛГАНЫ ЭКИЖИДЕРИ-БИЛЕ

Улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң эәлчеглиг сессиязында «Партиның XXV съездизиниң шиитпирлерингe дүүштүр республиканың чурттакчы чонунуң коммунал-чуртталга болгаш садыг-биле хандырылгазын улам экижидер хемчеглер дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединин доктаалын күүселдир талазы-биле районуң көдээ Советтериниң соруулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди райкүүскомнуң даргазы С. Т. Амырбит кылган.

Улуг үлетпүр бүдүрүлгелиг, көдээ ажыл-агыйлыг районуң ажылчы чоннары партиның XXV съездизинин шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, онгу беш чылдың планын болгаш социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүселдир дээш кужениишкинниг ажылдап турарын илеткелчи баштай демдеглээн.

Сөөлгү чылларда районга ажыл-агый талазы-биле элээн улуг чаартылгалар болгулаан. Чамдык үлетпүр бүдүрүлгелерлери ажыглалга киргилээн болгаш онгу беш чылдың үш чылында бүдүрүлгениң кол фондузунган хөй миллион рубльди шингээткен. Районуң чурттакчы чонунга 14,3 мүн дербелчин метр чуртталга шолуп, ооң иштинде совхозтарга 5,6 мүн дербелчин метрин туткан. Садыг-черлериниң четкизи калбаргаш, чурттакчы чонуң хандырылганы кескүү-биле экижээн.

Район Совединин күүсүнүм болгаш тус-тус көдээ Советтер чурттакчы чонунуң коммунал-чуртталга болгаш садыг хандырылгазын экижидер дээш чамдык боттуг хемчеглерни ап, ол айыртыгны сессияларга чаңгыс эвес удаа чугаалажып келген.

Кызыл-Мажалык суурнуң коммунал ажыл-агый черин район төвүүнүң чурттакчыларынга үш чыл сес айда планнан ажыр 13 мүн рубльдиң ачы-дузазын чедиргеи. Мында хөп чуур болгаш өске-даа ачы-дуза черлери боттарының ажылжын чыл бүрүде чаартып, дээш чамдык боттуг хемчеглерни ап, ол айыртыгны сессияларга чаңгыс эвес удаа чугаалажып келген.

Кызыл-Мажалык суурнуң коммунал ажыл-агый черин район төвүүнүң чурттакчыларынга үш чыл сес айда планнан ажыр 13 мүн рубльдиң ачы-дузазын чедиргеи. Мында хөп чуур болгаш өске-даа ачы-дуза черлери боттарының ажылжын чыл бүрүде чаартып, ооң иштинде совхозтарга 5,6 мүн дербелчин метрин туткан. Садыг-черлериниң четкизи калбаргаш, чурттакчы чонуң хандырылганы кескүү-биле экижээн.

Район Совединин күүсүнүм болгаш тус-тус көдээ Советтер чурттакчы чонунуң коммунал-чуртталга болгаш садыг хандырылгазын экижидер чонга улуг дузаны чедирип турар. Район төвүн чаагайжыдып, чуртталга бажыңнарын септээринге чыл бүрүде хөй акшаны чарыгдап келген.

Районуң дөрт совхозтарының ажыл-ишчилериниң амыдырал-чуртталгазын экижидер база ачы-дуза чедирилгезиниң хемчеглин улгаттырар талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынып турар. Чыл бүрүде чаз-чаа чуртталга бажыңнары, чунар-бажыңнар, уруглар албан черлери ажыглалга киирип турарын илеткелчи айыткан.

Чурттакчы чонуң амыдырал-чуртталгазының байдалы чыл бүрүде өзүп турарын даразында сан-түн бадыткаш турар. Онгу беш чылдың эгезинден бээр районуң чурттакчы чону 130 автомашинаны, 170 мотоциклди, 1,5 мүн ажыг телевизорну, чартык миллион рубльдиң янзы-бүрү бажың херектерлерин садып алган. Район болгаш совхозтар төптериниң чурттакчыларын хамаарыштыр, мынчаар чугаалап турар:

— Бистиң мурнуруста көл соруулга ажылчын суурнуң чурттакчыларын амданныг, эки шынарлыг хлеб болгаш даалгаадан кылган өске-даа кылыглар-биле хандырары болур. Бо чылда алган социалистиг хүлээлгевисте планныг даалгалар-биле кады бүдүрүп үндүрер продукцияның шынарын экижидерин чугулаап айыткан. Ооң күүселдезин чедип ап турар бис. Быжырып үнүлүрүп турар кылыгларывыска чурттакчы чокдан хомудалдар чок.

Заводтуң быжырып турар хлевинге шынап-ла суурнуң чурттакчыларындан хомудалдар бо сөөлгү чылларда кирбээн. Коллектив ону канчаар чедип алганы? Чүүү-даа мурнай мында кижилериң күш-ажылын шын тургусканында. Ооң ажылчын бүрүзүүнүң кылган ажылынга хамаарылгазы, харысалгазы улгаткан. Бүдүрүлгениң технологиязын таарымчалыг тургускан. Ооң-биле кады коллективте ажылынга бердинген мурнакчылар эвезш эвес. Оларга хоочун хлеб быжырыкчылары Е. Байкалова, В. Оюн, Л. Иванова хамааржыр. Мурнакчы ажылчыннарның коллективтиң күүселдирер планы күүселдиринге киирештирип турар үлүг-хуузу улут. Коллектив үшкү кварталда продукция бүдүрер планын 100,7 хуу күүсеткен.

Заводтуң коллективи «Хожудан турарлар чок ажылдаар» деп кыйгырыгның адаабиле ажылдап турар. Хөй эвес кижилиг найыралдыг коллектив бо хүннерде бүдүрүп турар продукциязының шынарын улам экижидип, онгу беш чылдың дөрткүзүүнүң планныг даалгазын чедиишкинниг күүседир соруулгалыг ажылдап турарлар.

С. ИВАНЬКОВА.

Советтер амыдыралы

Совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырында чунар-бажыңны үш чыл иштинде тудуп келген, ону мынчага дээр ажыглалга киирбээн. Хөвделең салбырында чаз туткан чунар-бажың үш чыл иштинде ажылдаваан, ажыглал чок турар.

Ак-Довуракты амыдырал хандырылга комбинадынын (директору Б. А. Шабанов) филиалдарында чамдык боттуг ажылдар кылдынып, мурнакчылар бар-даа болза, ажылы сөөлгү үеде сулараан. Комбинатта бар 16 ачы-дуза чедирер цехтерден чүүле 7-зи тос-айларын планын күүсеткен. «Барлык», «Шекпээр», «Дөң-Терезин» совхозтарының төптериниге моон мурнунда чаргыг хүлээн алыр пунктулар ажылдап турган, а ам оларны хаап кааткан, ол пунктуларның чамдызын совхозтар директорлары өске албан черлерге кылдыр эде дерээн. Район химиктиг ашталга кылыр машина ону салыр тускай чер чок болуп турары-биле ажыглал чок турар.

Көдээ чонну хүн бүрүүнүң эргежок чүүлүн барааннары-биле хандырып турары четпес. Садыгларже бараан киирерде, сезон, садып алыкчыларның чагыг негелдезин барымдаалавас. Магазиннерде уруглар идик-хевин, ойнаарактар эвезш. Көдээ садыгларже өөредилге херектерлери, ногаа аймаан эвезшти чедирип турар. Чамдык садыжыларның талазындан садыглаашкынның чурумун үреп, хажыдар чоруктар бар. Ниитиниң чемненилге черлериниге белеткеп турар чеминиң шынары куду, чаңгыс аай болуп турар. Садып алыкчыларның садып алган барааннарын оларның бажыңдарынга чедирип бээринин аргазы бар болза-даа, ону ажыглавайн турары четпес дээрзин депутаттар шугумчүлээн.

Ажылчы чонга ачы-дуза чедирери харыдаа, транспорт төву Кызыл-Мажалыкта ядык септээр, баш таарар черлер үр үениң иштинде ажылдавайн турар. Ук филиалда дериг-херектерлер чедишпес, бар-даа болза, эргижирээн, ону чаартыр дугайында айтырыг шиитпирлеттинмейн турарын даараныкчы депутат Р. Чула бодукун саналынга чугаалаан. Ол ышкаш комбинатта 20 мүн рубль өртектиг организацияларынга бара хамааржып турар. Ак-Довуракты АТБ-зи пассажирлер аргыштырары-биле автобустарны чыл бүрүде ап турза-даа, пассажирлер чедирилгези эки-живейн турар. Ак-Довурак—Кызыл-Мажалык аразынга чоруп турар автобустарның ажылы багай. Ол айтырыгны райкүүскомга хөй удаа чугаалашкан, а түнел чок болуп арттышаан.

Кадарчыларның амыдырал-чуртталгазын экижидери-биле оларның өглерин чылыглаарынга херек кидис, ак өңнүт материал, өг-иштинин дериг-херектерлери садыгларда чок болуп турарын, бо талазы-биле хемчег алырын депутаттар В. Монгуш, Ш. Ооржак чугаалаан. Малчыннардан чаңгыс-даа кижи газ ажыглавайн турар.

Совхозтар төптериниге болгаш салбырларда электри шугумнарын ам чаарты кылыры чугула, совхозтарда газ ажыглап турар кижилерниң саны эвезш дээрзин депутат С. А. Ооржак өөптүг шугумчүлээн.

Көдээ чонуң амыдырал-чуртталгазын экижидер дугайында чугула айтырыгны райкүүском, тус-тус көдээ Советтер сессияларга моон мурнунда хөй удаа чугаалажып келген. Ынчалза-даа үндүрген доктаал, шиитпирнин херек кырында күүселдезин боттанмайн турарын бар четпестер илередип турар.

Сессия чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпирни хүлээн алган.

Х. МОНГУШ,
«Шынның» тускай корр.

Улуг Октябрьның 62 чыл оюнга

НИИТИЛЕЛДИҢ КҮЖҮ — МАССАЛАРНЫҢ БИЛИИНДЕ

«Коммунистер тиилеп алгандаа дижик че. Бисти кым удуртуп баштаар чүвел мынчаш—деп, Октябрь революциязының бүдүүзүнде «Новое время» деп буржуаз солун бижээн.—Поварлар ирги бе? Азы өрт өөрүүкчүлери бе? Аът ажаакчылары, кочегарлар? Азы чөргектер чуурундан хостуг үезинде энейлер Күрүне Чөвүлелиниң хуралдарынче мэнаарлар чоор бе? Кымыл че? Күрүне ажылдакчылары кымнарыл? Коммунистериң бодалы-биле алырга, чүртту партиялары — меньшевиктер, эсерлер, анархистер база-ла ындыг туруштуг турганнар. Олар «революция кылырынга далашкан херээ чок», чоннуң культура деннелиниң бедиирии манап алыр деп саналдап турганнар. Ленин оларга мынча деп харылап турган: «Бир эвес социализм тургузарынга культураның херек деннели («культураның ол деннели» кандыгыл дээрзин кым-даа чугаалап шыдавас болгай) негеттинип турар чүве болза, ол деннелди чедип алырынга эргежок чугула байдалдарны баштай революстуг өзү-биле чаалап алырындан эгелеп алгаш, оон соонда, ажылчын-таравчын эрге-чагырганың болгаш совет тургузугнуң үндезиннге өске улустарны чедип алыр дээш шимчеписиссе эки эвес бе» (Чог. т. 45, ар. 381).

Октябрь революциязының соонда болуушкуннар ленинчи туруштуң шыныысын бадыткаан.

250 ЧЫЛ ЭРТПЭЭНДЕ-ЛЕ

Россияның мөлчүкчү аңгыларының хөй чүс чылдарда тергиделиниң үезинде чонга культура талазы-биле кылган ерезин большевиктер эгидер апаар деп, В. И. Ленин чугаалап турган. А ол өре дээрге канчаар-даа ажок улуг турган.

Бөгүн бүзүрээри берге: 1917 чылда чүрттүн чонунуң дөрттүн үш кезин көңгүс-ле үжүк-бижик билбес турган. Бухарага 201 кижиниң 200-үү бижик билбес. Россияның 100 националдарының 40-и мырынай үжүк-бижик безин чок чораан. Чүртка бүгү-ниити бижик-билиглиг чорукту чедип алырынга.. 250-ден эвээш эвес чыл херек деп, ынчаардагы специалистер санап турган болгай.

Хаан чазаа чоннуң өөредилгезинин дугайын хаайынгадаа какпайн турган. Тургустунган байдал аңда харындаа таарымчалыг болган: каранғы-бүдүүлүк улусту чагырары белен.

Россияның биче буржуаз удуртулар олар хевирлиг — аът ажаакчылары, энейлер, поварлар. Болдунар чоор бе ол? Мындыг айтырыгга коммунистерге төөгү доңгуну-биле харылап бээр эвеспе».

Төөгү шынап-ла харыылаан. Ажылчы чон эрге-чагырга тутган күрүне алдан ийи чыл иштинде турун келген. Бо чылдарда чүрт бодунуң хөгжүлдезинге кайгамчык улуг орукту эткен, хожудангайдан депшилгеже шилчээн, делегейде эн-не күүлүг болгаш салдарлыг күрүне апарган.

БҮГҮ-НИИТИ ОРТУМАК ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕДИР

Аныяк Совет күрүвениң бир-ле дугаарында ап чоруткан хемчегери болза эргиниң эн-не берге артыышкынарының бирээзи — бижик билбес чорук-биле демисел болган. Хамааты дайынының болгаш даштыкы интервенцияның кидин түлүк үезинде, 1919 чылда, Совет чазак «Чурттакчы чоннуң аразында бижик билбес чорукту үзүткаарының дугайында» тускай декретти хүлээп алган, ону өзүгаар «Республиканың 8-тен 50 хар чедир иазылыг иомчуп азы бижип билбес хамаатылары бодунуң күзелин өзүгаар төрээн азы орус дылга бижикке өөренир хүлээлгелиг». Ынчан бирге совет үжүглел парлаттынган. Ол «Бистер кулдар эвес бис» деп сөстер-биле ажыттынып турган.

Бижик билбес чорук-биле демиселди чырыдыышкын талазы-биле Улус Комиссариады баштаан. Анаа «Бижик билбес чорук сөнезин» деп эки тура иниитилели дузалажып турган. Чер-черге ол ажылды Советтер чанында оныа комиссиялар организастап турган. Бижик билир кижи бүрүзү элээн каш кижини өөредир деп сорулга салдынган турган. Миллион-миллион кижилер партилар артынга олурупканнар. Чүтле 1932 чылды алырга безин ынчан 40 миллион кижи курстарга өөренип турган.

Улуг кижилер аразында бижик билбес чоруктуң үзүткаттынганын барымдаалаш, 1930 чылдан эгелеп бүгү-ниити ортумак өөредилге дугайында чазактың докталын боттандырарынче кирген. Педагогика кадрларын белеткээринче улуг кичээнгейни салып турган.

Чүден нарын бергедээшкиннер аныяк республиканың национал районнарынга таваржып турган. Чырдыышкынының Улус Комиссариадының болгаш Эртемнер академиязының төлөөлекчилериден тургустунган тускай комиссиялар, этнографтар болгаш дыл эртемденнери шоолуг билдингир эвес дылларны шинчилеп, үжүк-бижикти чогаадып, өөредилге номнарын белеткеп, орус болгаш делегей классиказының чогаалдарының ол дылдарже очулгаларын организастап турган. Чүрттүн соңгу болгаш чөөн районнарынга ажылдаар национал кадрлар белеткээр дээди өөредилге черлерин Совет Эвилелиниң чамдык хоорайларынга ажыктылаан.

Чоннуң бүгү-эвилел чиэзин өзүгаар 1939 чылда бижикбилиг билирлериниң саны 90 хуу чеде берген. Бүгү-ниити-ортумак өөредилгеже шилчилге дугайында айтырыг тургустунуп келген. Ынчалзажок 1941 чылда титлержи Германияның халдаашкыны ол сорулганы күүседиринге шаптыктаан: мун-мун школалар хүл-ыйба кылдыр үрелген; оларны катап тургузарынга дайын сөолуиде дөрт чыл негеттиниген. Совет Эвилелинге чүтле 1949 чылда чеди чыл өөредилгезин катап эгелээн, а он чыл эрткенде сес чыл школазы албан түүл болу берген. ол бүгү-ниити ортумак өөредилгеже шилчириинге чогумчалыг байдалды тургускан. Күрүненің Конституциязын өзүгаар, амгы үеде ол өөредилге чүрттүн бүгү девискээринде аныяктарга албан негелде болур.

Бистің чүртувуста школа хөрээн организастаарынга кайгамчык улуг хөрөнгилерни чарыгдап турар: чылдын-на 10 млрд. рубль. Чүтле оңгу беш чылда безин чүртка 7 миллион олуттуг чаа школаларны тудар, оларның 4,5 млн. олуттуу көдээ черлерге туттунар.

...Делегейде ам дөрт миллиард ажыг кижи чүрттап турар, а Совет Эвилелинде—262,4 миллион. Ол дээрге он бештің бир кезиниңдеэвээш. Ындыг-даа болза делегейде дөрт студентиниң бирээзи, дөрт өртем ажылдакчызының бирээзи—совет, дөртку эмчи бүрүзү—совет эмчи, делегейде үндүрүп турар номнарның дөртүнүң бирээзи-ле совет ном болуп турар. Өске чүүлдер-биле чергелештир, бо бүгү ССРЭ-ге чырдыышкынны организастаанының түнне-ли-дир.

Өөренир эрге кижиниң эн чугула эргелериниң бирээзи. Бистің чүртүвуста ол чүтле чарлаттынган эвес, харын шуут-ла боттанган.

Борис КРОТКОВ.
(ПМА).

ТЫВАНЫҢ ТӨӨГҮЗҮНДЕ УЛУГ БОЛУУШКУН

50 чыл мурнунда, 1929 чылдың октябрь 20—ноябрь 10 хүннеринде Тываның Араттың Революстуг намының (ТАРН-ның) VIII съездизи болуп эткен. Ол съезд Тыва Арат Республиканың болгаш ТАРН-ның төөгүзүнге улуг ужур-дузалыг болган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының ачызында 1921 чылда Тывага тиилээн улусчу революцияның түңнелинде Тыва Арат Республика (ТАР) тургустунган. Республиканың тускай догуиаан 23 чыл үезинің иштинде чүрт капиталистиг хөгжүлденин үе-чадазын чайлаш, феодализмден социализмче сайзыраарының оруун кыска хуусаанын дүргүзүнда эткен.

Тыва Арат Республиканың социализмче хөгжүүрүнче таарымчалыг байдалды тургускан түүлдер болза, большевик партияның болгаш Совет чазактың улуг дузаламчызы, Коммунистиг Интернационалдың удуртулгазы, ТАРН-ның организакчы база идей-кижизидилгелиг ажылы, ажылчы арат чоннарының карак кызыл демисели болган.

Тываның капиталистиг эвес оруктап хөгжүлдези ниити демократтыг база социалистиг—мындыг ийи кол үе-чадаларга хуваттынып турар. Ниити демократтыг үе 1921—1929 чылдарны, социалистиг үе-чада 1929—1944 чылдарны хаара тудуп турар. Революстуг хөгжүлденин ниити-демократтыг үе-чадазындан социалистиг үе-чадаже шилчириниң сорулгаларын тодарадып, ооң боттуг программазын тургузарынга ТАРН-ның VIII съездизи төөгүлүг улуг ужур-дузалыг болган.

Нам болгаш чазактың удуртулгазынга тургай барыын үзелдиг идегеттерни чылча шапканының болгаш дарлакчы аңгыларны узуткаанының соонда чыылган ол съезд тыва улустың төөгүзүнде бир көскү черни ээлеп турар. Съездиниң ажылынга түгле күшажылчы араттарның төлөөлери киришкен. 148 делегаттарның иштинден 129 кижи (87 хуузу) араттар турган. Көдээде арат чоннуң оргузунга үргүлчүнүң ажылын чорудуп турар нам ажылдакчылары—нам үүрлериниң даргалары болгаш кежигүнвери, арбан, суму, үүр даргалары делегаттарның составында дыка хөй турган.

Съезд Төп Комитеттин болгаш Төп Контроль Комиссиязының отчёттарын, партияның экономиктиг политиказынын, культура тургузуушкунуунуң сорулгаларының, ТАРН-ның Программазының дугайында плеткелдерин чугаалашкан, партияның төп органнарын соңгаан. Национал-хосталгалыг революцияның тиилээнинің соонда партияның ажылчорудулгазын бүгү тала-биле түңнеп көргеш, съезд Тываның капиталистиг эвес оруктап хөгжүлдезинин ийиги—социалистиг үе-чадазында сайзыралының тодаргай программазын ажылдап чогаатган.

Комитеттерниң Күүсекчи Комитединиң Чөөн чүк Секретариады съездиге байырлыг чагаазын чорутган. Антифеодалдыг болгаш антиимпериалистиг революцияның сорулгаларын чеднишкининг боттандырарының база чүрттүн социалистиг оруктап (1929—1944 чылдарда) хөгжүлдезинің делгереңгей программазын ол чагаада айыткан. Коминтерниң Күүсекчи Комитединиң Чөөн чүк Секретариадының берген сүмелерин съезд бодунуң шиитпирлериниң үндезини болдурган. Ол үе-чадада шиитпирлезе чогуур кол сорулгалар болза экономиканың хөй укладтарлыын үзүткаары, коллективизация, индустриализация болгаш культура революциязын боттандырарынга үндезилээш, социалистиг бүдүүлге харылзааларын тургузары, чүрттүн ниитилел-политиктиг амыдыралының бүгү адырларынга социализмниң тиилелгезин хандырары бооп турган.

Партияның чоокку үеним иштинде боттандырар ээлчеглиг сорулгаларын съезд тодараткан. Хамыктың мурнунда чүрттүн болгаш хөй-ниити амыдыралынга калбак арат массаларны киириштирерин, феодалдарның хөрөнгизин хавырарын, улустың кадык хамгалалын организастаарын, арат ажыл-агыйларны коллективизастаарын, оларны чоорту сууржун чүрттүлгаже шилчидерин, үндүрүг болгаш чээли политиказын арат чонга таарымчалыг кылдыр шын чорударын, хереглел кооперациязын калбартып сайзырадырын соңгаарладып болбас ажыл кылдыр съезд көргеп.

Культура тургузуушкунунуң сорулгаларының дугайында С. К. Токаның илеткелин дыңнаап, тыва дыл кырынга национал бижикти тургузарын чугула сорулгаларның бирээзи деп съезд санаан. Тыва бижикти чогаадырынга дузаламчы көргүзерин ВКП (б) ТК-дан дилээрин Төп Комитетке дагып, онза кичээнгейни эге өөредилгени калбартырынга, улуг назылыг чониуң бижик билбес чоруун узуткаар, кадык камгалалының хөрээн эжиждер ажылга кол кичээнгейни салырын съездиниң докталында онзалап айыткан.

VIII съездиниң ажылынга партия тургузуунуң айтыыглары база чугула черни ээлээн. Коммунистиниң удуртулгазы-биле база большевик партияның дузаламчызы-биле чүрттүн капиталистиг эвес хөгжүлдезин чеднишкининг хандырар бедик сорулганы боттандырарда, нам бодунуң иштики хүрээлеинин улам быжыглаары чугула бооп турган. Намның арыглаашкыныи чорутканы съезд чүүлдүг деп көрген болгаш моон соңгаар намның дайынчы байдалын, оон удуртур ролюн улам күштелдирери, намның социал составын үргүлчү таарыштырып турары, бүтөс идегеттерден оон хүрээлеинин кадагалаары, намның иштики демократиязының үндезиннерин хажык чокка сагыыры эргежок чугула сорулга деп санаан.

Съезд намның идеологтуг ажылын күштелдирериниң хемчегленг база ажылдап кылган. Идеологтуг ажылдың кол сорулгазы болза ажылчы чоннарның аңгы талазы-биле болгаш революстуг медерелин бүгү хемчеглер-биле бедидери, Тываның капиталистиг эвес оруктап хөгжүүрүнүң дугайында намның кол шугумун тайылбырлаары, улус-демократтыг өзүну быжыглаарының болгаш республиканың экономиказын база культуразын сайзырадырының сорулгаларын күүседиринче арат массаларны эвилелдээри болурун съезд айыткан.

Революцияның ээлчеглиг чадазының сорулгаларынга таарыштыр намның чаа программазының төлевилелин белеткээрин Төп Комитетке съезд дааскан.

ТАРН-ның хүрээлеиннге турган дайзын идегеттерни намның чингине революсчу күштериниң тиилээнин VIII съездиден соңгуткан ТК-ның чаа составы база бүрүн бадыткаан.

Съездиниң шиитпирлерин бүгү партия организациялары болгаш ажылчы чон бүрүнүбиле үүлдүг деп көрген. Коминтерниниң Күүсекчи Комитединин Чөөн чүк Секретариадының коллегиязы ТАР-ның VIII съездизиниң түңнелдерин чугаалажып көргеш, ТАРН-ның мурнунда турар сорулгаларны тодаргайы-биле айыткан. Тываның капиталистиг эвес оруктап хөгжүүрүнүң социалистиг үе-чадазынче шилчириниң үезинде намның эн чугула сорулгазы болза, ону социал болгаш идеология талазы-биле сырый каттышкан нам болдурары деп айыткан.

Тыва улустың хуу-салымынга, чүрттүн депшилгелиг хөгжүлдезинге ТАРН-ның VIII съездизи төөгүлүг ужур-дузалыг болган. Съезд хамыктың мурнунда Коминтерниниң удуртулгазы-биле Тыва Арат Республиканың капиталистиг эвес оруктап хөгжүүрүнүң делгереңгей программазын тодаткан болгаш чүрттүн чаа үе-чадазының (1929—1944 чылдарда) ээлчеглиг сорулгаларын айыткан.

VIII съездиниң айтыышкынарын херек кырынга күүседи-ри-биле кыска хуусаанын иштинде намның Төп Комитеди болгаш республиканың чазаа политиктиг болгаш социал-экономиктиг улуг ажылдарны чорутган: чаа чогааткан Конституцияны 1930 чылдың ноябрьда VII Улуг Хурал бадылаан, совет эртемденнериниң дузаламчызы-биле чогааткан тыва бижикти 1930 чылда неп-тередип эгелээн, 1931 чылда феодалдарның хөрөнгизин хавырган, 1930—1931 чылда көдээ арат ажыл-агыйларны коллективизастаарының ажылын эгелээн.

1935 чылда Коммунистиг Интернационалдың VII конгрези ТАРН-ны Коминтерниниң хүрээлеиннге хүзээр эргелиг салбыр кылдыр хүлээп алган. Ол чорук тыва коммунистериниң болгаш бүгү тыва ажылчы чоннарның эрестиг ажылчорудулгазынга бедик үнелээшкин болбушаан, оларга улам бедик харысалганы хүлээткен. ТАР-ны капиталистиг эвес оруктап хөгжүдериниң программазын чеднишкининг боттандырып турарының бадыткалы болган.

О. ТОЛГАР-ООЛ,
төөгү эртемнериниң кандидады.

Бөлөкүрзектиң судалы

СЭТА-НЫҢ КОРРЕСПОНДЕНТИЛЕРИ ДЫҢНАДЫП ТУР

ТАММЕРКОСКИ УЖАРЫНЫҢ ЧАНЫНГА БАЙЫРЛАЛ

Ийи чүс чыл буруңгаар Таммеркоски ужарының чанынга Тампере хоорай үндезилеттинип тургустунган.

Бөгүн ол Финляндияда үлетпүрнүп, эртемниң болгаш культураның улуг төвү апарган. Тампере чүрттүң эң улуг үш хоорайларының аразында санаттынып турар, Ол Хельсинкиден ийи катап, Туркудан дорт катап аныяк. Ынчалза-даа «аныяк» Тамперениң төөгүзү байлак.

Бодунуң тургустунуп эгелеп турар үезинде ол пөс-таавы үлетпүрүнүң төвү кылдыр хөгжүп эгелээн: ону «фин Манчестер» деп адап турган. Ооң оон өске «Кызыл Тампере» деп ады база турган. Чүте дизе хоорайның ажылчыннары хосталга дээш демиселчилериниң кезээде-ле мурнуу одуругларынга көрүп турганнар. РСДАП-тың IV (каттышкан) съездиниң мурнунда 1905 чылдың төнчүзүнде большевиктерниң конференциязын эрттирери-биле В. И. Ленин ол хоорайны шилип алган.

Ол төөгүлүг болуушкуну конференцияның болуп эткен бажыңының даштында аскан турасказал самбыра сагындырып турар. Ол конференция төөгүде Таммерфос (ол үеде хоорайны ынчаар адап турган) конференциязы деп атты кылдыр арткан. Бажыңның бодунда В. И. Ленинниң ССРЭ-ден ангыда делегейде баштайгы музейин тургускан. Ону делегейниң ийиги дайынының соонда үр болбаанда ажыткан.

Оон бээр маңаа хөй-хөй чүс муң кижилер келгилээн. Музейниң көрүкчүлер дептержигеринде тампержилерге өөрүп четтиргениниң сөстерин он-он дылдарда бижээн. Музейде В. И. Ленинниң Финляндияга чүрттап турган үезинде (1905-1907 чылдар) амыдырал-чүрттүлгазын база ажыл-чорудулгазын көргүскен документилерни, фото-чуруктарны хөй-биле чыып делгээн. Музей-бажында Улуг Октябрьның бүдүүзүнде Хельсинкиге В. И. Ленинниң чүрттап турган өрээлдериниң бирээзиниң дериг-херекселин катап тургускан. Мында В. И. Ленинниң Москвада Төп музейинден документилер эвээш эвес.

Тампере хоорайның революсчу эткен үезин 1918 чылда Финляндияга хамааты дайынның үезинде олген кызыл гвардейжилерге тургускан турасказал херечилеп турар.

Амгы Тампереде пөс-таавы үлетпүрүнден аңгыда, машина тудуушкунунуң болгаш электротехника үлетпүрлери хөгжүп сайзыраан. Оларның бүдүрген продукциязы Совет Эвилелинде даа эки билдингир. Бистің чүрттүң саазын болгаш ыяш болбаазырадырының хөй-хөй бүдүрүлгелеринде аңаа бүдүрүп үндүрген машиналарны, дериг-херекселдерни ажыглап турар.

Тампереге болгаш ол хоорайны ийи кезекке чарып турар Таммеркоски ужарының чанынга хоорайның ийи чүс чыл болганынга турасказаткан байырлалдарны эрттирген. Хоорайга келген хөй санныг байыр чедириишкиннериниң аразында ооң ханы харылзаалыг хоорайы Киевтен байыр чедириишкини база бар.

Ю. ХИЛТУНЕН,
ПМА-ның корр.

Хельсинки.

ГКП-ниң Баштаар черииниң Президиумунуң медеглели

БОНН. (СЭТА). ГФР-же Хуа Гофэниң аян-чоруу тайбыңче чүткүл-биле тодаргайлаттынмаан, харын кыдат удуртукчуларының шовинистиг улуг күрүнезирек чүткүлдериниң илерээшкини болуп, ГФР-ниң чавырлыышкынның хөрөнге өөзэнниг барыын үелдиг белүктеринге чүгле ажыктыг болган. КУР-нуң Күрүвеулелиниң премьери Хуа Гофэниң эрткен неделяда ГФР-же аян-чоруунуң түңнелдериниң дугайында ГКП-ниң Баштаар черииниң Президиумунуң ында нептереткен медеглелиниде ол дугайын айыткан.

ССРЭ-ге болгаш өске-даа күрүнелерге удур утланган НАТО-нуң тайбыңнын херээнге айыылдыг боо-чепсекти эңдере бүдүрериниң политиказынче ГФР-ни болгаш Барыын Европаның өске-даа чүрттарын албадаар дээн оралдажыышкыннарга бис, коммунистер, шиитпирлин-биле удурланып турар бис деп, документиде айыткан, «Герман айтыгыг» деп адаар үүлдү шиитпирлээрин соңгаарлатпышаан, ийи герман күрүнениң аразынга тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынны тургузарындан ойталап турар күштерни Хуа Гофэниң деткээннинге шиитпирлиг удурланын турар бис.

Кыдат-биле харылзаалар үшкү чүрттарга удур утланмаанының болгаш чавырлыышкын политиказын уламчылаарының эргежок чугулазының дугайында ГФР-ниң чазааның бадыткаашкынары кыдат туруштуг айы-биле ол-ла үеде «совет кыжаныышкын» дугайында меге тезистерни деткээн, а чепсегленнишкинни дүжүрер талазы-биле совет санаалдарга чогаадыкчы харыы бээриниң орнунга ГФР-ниң девискээринге боо-чепсектерни болгаш ортумак ыракшылдыг, чаа америк атомнуг ракеталарны тургузарының дугайында чугаа база катап бооп турган болганда чиганнигни болдуруп турар.

Амгы кыдат удуртукчуларының даштыкы политиказы социалистиг антиимпериалистиг күш-ажыл кижилериниң чаагай чоруунга бараан бооп турар туруштар-биле кандыг-даа ниити үүлү чок дээрзин Хуа Гофэниң аян-чоруу база катап бадыткаан деп, ГКП-ниң Баштаар черииниң Президиумуу медеглээн. Харын сыр дедир, Хуа Гофэн агрессияның империалистиг гегемониячи политиказының талалакчызы болган. Ынчангаш бистің болгаш кыдат улустарның эрге-ажыктарынга, бүгү улустарның тайбың чүрттаар эргежиниң эргеажыктарынга, серемчилелдиг болуру эргежок чугула. Тайбының идеяларын өзүгаар ГФР биле КУР-нуң аразында эки харылзаалар дээш, ийи чүрттүң улустарының аразында найырал дээш ГКП моон соңгаар-даа чайгылыш чокка демисежир. ГФР-ниң даштыкы политиказының чавырлыышкынны уламчыларынче, боочепсекти кызыгаарлаарынче болгаш чепсегленнишкинни дүжүреринче базыминарже, тайбыны хандырарына салыышкыннарны киирериниң чүгле утланган болуруп негеп турар бис.

КАНДЫГ-ДААА РАКЕТАНЫ ЧАГДАТПАС

БЕРЛИН. (СЭТА). Герман Демократтыг Республиканың Национал фронтузунуң Национал чөвүлелиниң Берлинге болган хуралы медеглел хүлээп алган. Тайбын болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырары дээш демисежир деп Герман Демократтыг Республиканың турасоруун ында онзалап демдеглээн. ГДР-ниң тургустунганының 30 чылында СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң чугаазында кирген болгаш улустарның амыдыралчы эрге-ажыктарынга бүрүн таарышкан тайбың инициативаларны деткип турбис деп, медеглелде чугаалаан. Ол инициативаларны калбаа-биле деткип турар чорук оларны политика талазыбиле дүшкүүрлүг чоруктун чавырлыышкынын шериг талазы-биле дүшкүүрлүг чоруктуу чавырылдырары-биле доллуруп болур эки арга барының дугайын херечилеп турар.

Барыын Европага кандыгдаа чаа ракетаны чагдатпас ужурлуг, боо-чепсекти канчалдыр-даа эңдере бүдүрер чорук турбас ужурлуг дээрзин негеп тур бис деп, медеглелде айыткан.

Ол медеглелдин адаанга ат салырынче ГДР-ниң бүгү хамаатыларын Национал чөвүлел кыйгырган.

«ЛА-ПАС ДЕКЛАРАЦИЯЗЫ»

ЛА-ПАС. (СЭТА). Ында бооп турар Америк Күрүнелер Организациязының (АКО-нуң) Кол Ассамблеязының 9 сессиязының пленарлыг хуралынга ооң киржикчилери «Ла-Пас Декларациязын» хүлээп алганнар. Анд бөлүүнүң чүрттарының төлевилелин кирген ол түңнел документ Латин Американың эрге-ажыктарынга америк чүрттар аразының харылзааларын эде көөрүнге үндезин болур ужурлуг. Барыын полушариениң күрүнелериниң хөй кезиниң АКО-ну соңгаарлатпайн демократчыдарынче, Вашингтониуң тергиделинден диптиң чүрттарын камгалаарының дээштиг органынче ону шилчидеринче чүткүлүн ында илереткен.

Бир чүрттүң өске чүрттарның иштики херектеринге холгаарлап киришпезиниң принцивин шынгыызы-биле сагыырынче Декларация кыйгырган. Хөгжүп орар чүрттар-биле садыглажыышкынга когарал чедирип болур кызыгаарлаар хемчеглерни хүлээп алырындан ойталаарын АКО кежигүннери чүрттарга ол документ сүмелээн. Хайгааракчыларның демдеглеп турары-биле алырга, ол кезекке чангыс-даа чүрттү тодаргай айытпаан-даа болза, Латин Америка чүрттарының экономиказынга садыг протекционизми аар салдаалыг бооп турар Каттышкан Штаттарны айтып турары мырыңай илдең.

Ол кавының чүрттарының каттыжыышкынын хөгжүдеринче болгаш делегей арена-зынга кады хөделиринче кыйгырыг Декларацияда бар.

Чилиде, Уругвайда болгаш Парагвайда кижиниң эргелерининң талазы-биле байдалды чугаалажып көргеш, айыткан чүрттарның өзү-чурумнарының ол эргелерни үргүлчү үреп турарын сессия буруу шапкан. Сессия болунуң тускай резолюциязынга чилилерниң, уругвайларның болгаш парагвайларның эргелерин база хосталгаларын хүндүлеп көөрүнче кыйгырып, истеп сурукчу хоойдуларны күш чок болдурарын, хилиничеткээшкиннерни соксадырын, кара-бажыныарда суд болгаш өстелге чокка чыдып турар политкоругдаттырганнарны хостаарын, политэмигрантыларның төрээн чүртүнче эээп келирин чөпшээрээрин, хостуг соңгулдаларны чорударын негеэн. Өзү-чурумнарын «исчок читкен» деп чарлаан кижилериниң салым-чолун доп дораан тодаргайлазарының эргежок чугулазын резолюцияда айыткан.

АКШ-ТЫҢ ХОЛГААРЛААШКЫНЫ

ТОКИО. (СЭТА-ның корр). Бодунга таарымчалыг чалча өзү-чурумну хевээр арттырып алыр сорулга-биле Мурнуу Көрейниң иштики херектеринге шериг талазы-биле дорт холгаарлап киржишкинни АКШ күштелдирген. Сеулдан кээп турар медээлер өзүгаар алырга, Пусан дээр порт хоорайга октябрь 30-де АКШ-тың чедиги флодунуң кол корабли «Блюриджж» чедип келген. Оон кырында флоттуң командылакчызы вице-адмирал С. Р. Фоли болгаш оон штавының дээди офицерлери бар. Мурнуу Көрейде турып турар америк шериглериниң 38 муң кижилиг корпузун дайынчы байдалче шилчиткен болгаш ону далашбиле чорудуп берген хайгыылчы самолёттар-биле күштелдирген. Көрей чартык ортулуктун эриктериниче «Китти хок» дээр авианосец-биле кады АКШ-тың 7-ги флодунуң дайынчы корабльдериниң отряды чоокшулап орар.

Сөөлгү үеде Мурнуу Көрейде тургустунуп келген политиктиг чиндиргей байдал-биле холбаштыр АКШ-тың шериг министри Г. Брауниуң айтыышкыны-биле шериг күштериниң ол дөгээшкинин боттандырып чорудуп турар. Сеулдун өзү-чурумунуң политиктиг кызыгаар чок эргези болгаш экономиктиг байдалдың баксырааны Мурнуу Көрейниң хөй-хөй хоорайларында улустың массалыг хөделиишкиннерин болдурган. Митингилерниң болгаш чыскаалдарның киржикчилери чуртка демократтыг чаартылгаларны боттандырып чорударын негээннер. Чүрттакчы чоннуң тайбың хөделиишкиннерин полиция болгаш шериглер күш-биле баскан. Мурнуу Көрейниң бүгү девискээринде онза байдалды чарлаан болгаш Пусан болгаш Масан деп улуг хоорайларда доктаамал шериглерни тургускан.

Диктатор Пак Чжон Хини өлүргени байдалды улам-на улуу-биле чидиглендирген. Чүрттө онза байдалды киргеи. Мурнуу Көрейде байдалды боттарынга таарымчалыг угланыышкынга хөгжүдерин оралдажып, тургустунуп келген байдалда АКШ шериг талазы-биле дорт холгаарлаашкынны ажыглаар деп шиитпирлээн.

Мурнуу Көрейде америк шериг көөргеттиниишкиннерин тайылбырлап тура, «Акахата» солун мынча деп онзалап айыткан: «АКШ-тың политиктиг сорулгазы болза Пак Чжон Хини өлүргениниң соонда «политиктиг корум-чурум чок чоруктун тургустунуп келирин чайладыры, хосталганы болгаш демократияны негеп турар улустуң диктатурага улур шимчээшкининиң өзүлдезин базары болгаш АКШ-тың аайы-биле хөделип турар чалча өзүчурумну Мурнуу Көрейге хевээр арттырары болур».

Г. РАХОВЕЦКИЙ.

Чурттар болгаш хоорайлар

ЛОНДОН. Англи найысылалдың көрүштүг черлериниң бирээзи—Тауэр көрүү. Ол бодунуң адын Темза хемниң эриинде турар бурунгу шивээден алган.
АДН—СЭТА-ның фотозу.

КҮЗЕЛИНИҢ ХАНЫЗЫНДАН

Кызыл довураан чер, дээр-биле тудуштурган шуурган-даа эгелээн. Хүн ашкалак, ол хирезинде бажын ишти карангылаан. Хат-шуурганның улуп, силгилеп турары дириг-ле чүве. Ол аразында эжикти бир кижи дынзыг соктаан. Аныяк эр кире халып келген. Тыныш дакпыжан, ээгиштээр чүве.

— Орук кыдыында кижи бергедеп чыдыр, оны барып көрүнер — деп мындыг. Ам канчаар, кеттингеш, үнүптүм. Чүүдаа көзүлбес, дүмбей кара. Ол аразында дүнелей бергеи хевирлиг. Арай боорда качыгдаан кижини фонарь-биле чыдыып чорааш, тып аллым деп, Сукпак суурда эмнелге салбырының эргелекчизи Наталья Прокопьевна Стылык бо черге ажылдап эгелээнинин дугайында сактып чүгээлады.

— Бо суурга кажандан бээр ажылдап келдиңер, Наталья Прокопьевна?

— 1966 чылда Украинаның Бранка деп шахтёрлар хоорайынга улуг сестра болуп ажылдап турган, оон соонда келген мен.

— Тыва дугайында мурнунда билир турган силер бе?

— Украин улус тываларны колдуунда билир. Ада-чүрттүн Улуг дайынының үеэзинде немец-фашистиг эжелекчилерге түр эжелеткен. Украинаны хоостаары дээш демиселге боттарының эки туразы-биле киржип, амы-тынын маадырлыы-биле берип чораан акы-дуңма тыва улустың черинге кээп ажылдап, бичии-даа болза, дүзадан чедирзе дээн бодал-биле келген мен. Баштай Кызылдың божудулга бажыңынга улуг сестра болуп турдум.

1967 чылдан эгелээш, бо хүннерге чедир Сукпактың эмнелге салбырының эргелекчизинде ажылдап турар мындыг мен ийин.

— Малчыннар турлагларынче база чоруп, кадык камгалалының ажылдарын чорудуп келдиңер ыйнаан?

— Мурнуку чылдарда совхоз девискээринге малчыннарның 17 турлаглары турган. Ынаар чай, кыш чокка чоруп турган мен. Чалалгаларга барып, медицина талазы-биле беседа, помчулга, тайылбыр ажылдарын чорудуп турган бис. Сөөлгү үеде малчыннарны суурда эккелген. Ажылдаарынга таарымчалыг апарган.

Наталья Прокопьевна түгле эмнелге талазы-биле ажылларбиле кызыгаарлаттынмайн, хөй-нитинин ажылынга идепкейлии-биле киржип турар. Оны көдээ Советтин депутадынга каш удаа соңгутулаан. Хөрээженнер чөвүлелиниң доктаамал кежигүнү. Ылангыя чаш уругларның кадыын, саттыг хөрээжеңнерни доктаамал хайгааралда ап турар. Школа, магазин болгаш совхоз ажылчыннарының ажылдап турар бөлүктеринге база арыг-шевер байдалын хынап, беседа кылып турар.

Чон-биле ажылдап биляр кижилернин онза шынары турар. Наталья Прокопьевна кижилерни аарыглардан, айыылдардан камгалаар дээнде, коргуш чок, быжыг туруштуг. Чаңгыс чижек. Бир мындыг таварылга болган-дыр. Кедээр ховуга, Межегейден теве сүрүп келген оолче бир дерзин кижи халдаан. Ол деңеэвес демиселге сүрүкчү аары-биле балыгланган. Ол үеде Наталья Прокопьевна балыг кижиге дуза чедирип келген. Эмчиниин соонда бижээн туткан кижи бо сүрүп келген.

— Бир эвес мени шагдаага сөглээр болзуңарза, сени бо черинге — деп кыжанган-дыр.

— Менче халдаар кандыгдаа эргеш чок. Мен качыгдаан кижиге дуза чедирип келген, хүлээлге күүседип чоруур кижи-дир мен—дээш, бичии-даа тура дүшпейн, балыг кижиниң хаңын аштап, шарый берген. Медицина ажылдакчызының дидими, оон хүлээлгезин билири дүржок кижини билиндиринкен.

Сукпак көдээ Советинде өске көдээ Советтерде дег янзы-бүрү комиссия-ла хөй. Н. П. Стылык алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияның кежигүнү. Ол чон ортузунга бо талазы-биле хөй ажылды кылган. Уруг-дарыының кадыкшылын, өөредилгезин, арыг, кем чок аажы-чаңын арганың ажыынга орнап, оларның өзүп-орар салым-хуузунга боттары-ла шаптыктап, моондак кылып турар арагачы ада-иелер-биле, ылаңгыя бот-иелер-биле ижин кара чокка сеткилиин ханызындан, ие болурунун нүүрүбиле Наталья Прокопьевна чугаалажып, суме берип чоруур. Бо талазы-биле ажыл нарын, берге. Бодунун хирезин билинмес дедир чөрүүлер-даа турар, олар-биле шыңгыызы-биле чугаалажыр. Кижинин сеткилчүрээнче орукту ол үргүлчү дилеп келген. Мындыг кызымаккай чорук чамдык эки түңнелдерни берип турар.

Ортумак эртемниг медицина ажылдакчылары кадык камгалал хөрээнин шупту ажылдарынга хире-чергеан-биле киржир. Барык-ла аарыг бүрүзүн эмнээринге баштайгы дузаны чедпрер. Хөрээженнерни божудар, чаш уругларны эмнээр, чүрекке хенертен келгилээр хоочу каданнаашкынга баштайгы дүрген дузаны олар кылыр. Балыгларны шарып, улуг эмнелгеже аарыг кижилерни чорудуп, дүрген дуза чедирер станция-биле олар чүү-даа мурнай харылзажыр. Бо бүгүнү Наталья Прокопьевна хүнүүн-не кылып турар дизе, частырыг болбас.

Бичии эмнелге салбырының ишти арыг, чырык. Печкаларны чылыдыр одап каан. Ханаларда санбөлүлетеңнерни көрүштүг, чараш кылдыр кылгаш аскылаан. Стол, сандай, медицина дирелгезин тургускулаан. Ак халаттыг, ортумак сыныг, кара баштыг чазадак хөрээжен кончуг эөлдек-чаагай хүлүмзүрээн шырайы-биле ужуражын кээр болду. Болунун үеэзинде чараш дээн кыстарның бирээзи турган дээрзин оон оскундурбаан хевиринден кижи эскерип каар. Бир өрээлде шевергин деңзиде чаш уругну деңзилеп турар. Ол бодунун үеэзинде өзүп келгеш, амыдыралдын—та кандыг деңзизин чая базар чүве. Кирип келген кырган кадайның хан базыышкынын-даа хемчегиледи.

— Эмнелгедериниң кышка белеткели кандыгыл? — деп, бир-ле чай аразында айтырдым.

— Септелгени кылып дооскан бис. Оттулар чүүл — хөмүрдаш, ыяш четчир. Эжиктер, соңгалар чылыглаттынган. Өрээлдерни чугайлап, будуп алган бис. Көдээ Совет чыл бүрүде дузалап келген. Ындыгдаа болза, негеллени дыңнаан дораан—хереглээн, алыксаан чүвеңер бо-дур дээш, сунуптар чүве кайын турар. Каш катап айтырыгны тургузуп, изигленжип, маргыжып турган, ажыл-херекти бүдүрүп алыр ужурга-даа таваржыр-дыр.

— Ындыг бергедээшкиннер бар ышкажыл?

— Амыдырал турда, бергедээшкиннер турбас чүве. Кайын турар. Бо суур Кызыллан ырак эвес, ындыг-даа болза, телефон харылзаазы дыка берге. Үргүлчү үзүлген, үрелген турар. База бир берге чүве эмнелге салбырында медицина ажылдакчыларынын чедиштези. Суурда муң ажыг чурттакчы, моон ийи километр черде геологтарның дөрт үүс ажыг кижилиг сууру өзүп турар. Ында эмдынызында эмнелге салбыры чок. Аараан кижилер биске кээр. Дүне, хүнүс чалалгалар келгилээр-дир. Акушерка Екатерина Прокопьевна Иванова биле ийилээн чамдыкта ажылывыска четтикпейн-даа баар бис.

Чоннун кадыы дээш сеткилиниң ханызындан, кызымаккай күш-ажылы-биле бараан бооп чоруур кижилерниң бирээзи Наталья Прокопьевна Стылыктын дугайында кыскаазы-биле таныжарга мындыгдыр.

А. АРАПЧОР.

Кызылдын даараныла комбинадынын комсомолчу аныяктар бригадазында ай, квартал планнарын ажыр күүседип турар шалыпчылар-ла хөй. Оларның аразындан аныяк коммунист Людмила Болзен онгу беш чылдын планнар онаалдазын күүседипкени-биле онзаланып турар. Ол ам 1981 чылдың үлүүнде ажылдап, Октябрьның социалистиг Улуг революциазының 62 чылының байырлалын күш-ажылчы чедишкиннерлиг үткүп турар.

ЧУРУКТА: Людмила Болзен ажыл үеэзинде.

Кызылдың почтачы № 5 харылзаа салбыры найысылалда эки ажыллыгларның бирээзи. Бо коллективте күш-ажылдың мурнакчылары хоочуннар бар. Оларның бирээзинге почтачы Ховалыг Ховалыговна Бурымаа хамааржыр. Хүнде-ле 500 хире квартираларга, бажыннарга солуннарны, журналдарны, чагаларны чедирип берип турар. Аңаа хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш хүндүлел бижиктерни өртектиг шанналдарны каш удаа тывыскылаан.

ЧУРУКТА: почтачы Х. Х. Бурымаа.

А. МОНГУШТУҢ фотозу.

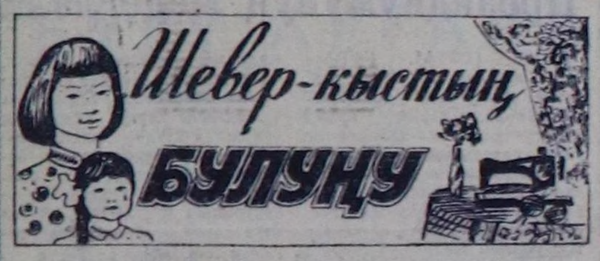

ЧӘӘНЕКТЕ ТЕЛЕВИЗОР

Чәәнәмге телевизор
Челәштелдир ойнай бәәр деп.
Уруг чаштан бодаваан мен.
Үдүп чыда, дүжевәән мен.
Аккыр өгнүн дүндүүн өттүр
Антенаны шагжайтып каан.
Дөрде чалаан телевизор
Терепчиниң хәәзи-ле.
Сәәнаның Алимәзы
Чаныма кәәп, айтыра-дыр:
— Кырган-ачай, дүүн мәдәә
Кымнар-биле көстүп түрүп?
Девидексеп олурумда,
Катап база шулунналы:
— Телевизор иштиндиве
Канчап кире бәәр чүвел?
Алимәаның аксы дөспес.
Айтырбас-ла чүвеш чок.
Чүү соглаар кижи боор мен.
Чүү дизе тааржыр ирги:
— Улуг кылдыр өзе бәәр сен.
Улузунга бараан боор сен.
Ынчан чонун ала-чайгаар
Ынаар сени кириге бәәр.
Сарыг дыттыг Чәәнәәмде
Чамаа оглу Дүктүн өөнге
Малчын-биле хөрежип,
Москваны көрүп одум.

К. КУДАЖЫ.

ӨТКҮТ КИЖИ

Новелла

Мени шефчилер бригадирлиге томуйлап каан. Кады бөрып ажылдаар эштеримниң иштиндеи таныыр кижилерим ховар. Оларның колдуу-ла аныяк оолдар болгаш кыстар. Чамдыызын ада-иезинге дөмейлеп турган, таныр ап-даа турдум. Мээң бир даанныр чүвем—шефчилериин дазызы. Мен кижилерни автобусче киирип тура, оода оларның адын адаап, арыннарын көрүп аар бодаан мен.

— Алдын-кыс Агармаа!

— Дыннап тур мен, эжим бригадир—дээш, секпилдиг арыныг, дыдыраш баштыг уруг автобустуң текпиштерин токкуладыр базып үнүп келди. Улус чир-шоң каттырышты. Ындыг аныяк уруг улгады берген кижини «эжим бригадир» дээнин дыннаап, мени уруг шоотканы ол кылдыр бодааннар боор.

Уруг автобустуң муриунда олуттарын эрте баскаш, ынаар орту үеэзинде бир сандайда барып олуруп алды. Шефчилер кирзе-кирзе, бүгү олуттар эллеттинген.

Чолаачы пассажирлернин олуруп алганын ылавылап көргеш, эжикти хөк кылдыр хаапкаш, машинаны идениедип чоруй, чоорту ажылдалын үнүпкен.

Бир аныяк оол эдер-харжаан ужулгаш, хере тыртыкаш, «Декей-оонуң» аялгазын ындыныг тырта каапкан. Оон:

Чиргилчинниг чинге ховаа
Чидир челер шилги доруг.
Чиңге карам сай-ла чажын
Сагланнадыр челер доруг...

Ырының сөөлгү одуругларынын сөстери төне бәәри билек, аныяктар: «Оой, челер доруг» деп каттап каан.

Хөй машиналар шуужар болгаш, орукту үрелгени аажок, чычаанывыс өрү өлеш кыынып, бистерни задын каап чораан, аныяктар ол силчишкинге халаарааар хамаан чок, харын-даа хөк болап, өжегээр өрү халып каап органнар.

Совхозтуң тараа шөлүнге чедип келдивис.

— Саванның көвейин аа?

— Ынчанмайн канчаар, бо чылын тарааның үнүжү эки болган, ынчангаш хөпээннер кожа-кожа дужуртүнгени олдур—деп, Алдын-кыс тайылбырлай аарак чугаалады.

— Бисти өөредирин ол бе, уруг?—деп, демги эдер-харжак тыртын чораан оол кыжыраанзыг чугаалааш, Алдын-кысче чиге көрду.

— Мында кижи өөредир чүү боор, тараажы кижиниң уруу болгаш чүвениң ужурун билип-ле чор мен—деп, уруг анаа-ла чугаалап кагды.

Автобузувус мырыңай-ла шанга кээп доктааган. Улуг оваа тараа аажок бусталып тур.

Алдын-кыс дораан-на шаңда анаа-ла ажыл чок турган зернопульче халып чеде бергеш, өөрүн кыйгырды:

— Бөөр-бөөр оолдар, кыстар база, бо машинаны иззэн тарааже аппараал!

— «Эжим бригадирин-даа», совхоз даргаларының-даа командазы чокка канчап баадын сен, уруг?—деп, бир оол удурланды.

— Команда манаар чүү боор, оол, иззэн тараа болу-ла дуза дилеп, буруладыр тынып, бачыдап тур ышкажыл, шымданар, бо тарааны дүргеи машинага сериндедир чаштыраал, хүүректерден тудунар, дүргеи таралыр эжеэл, салгынга саараал!—дээш, Алдын-кыс бистерни шуут командылай-дыр.

Бодап көөрүмге, уругнун чугаазы шын. Алдын-кыстың командазын деткип:

— Тарааны камгалаал, күш четпейн турар улус-тур, шефчилер болганда, хөрээвис олла болгай, мен ол дугайын ажыл-агыйның даргаларынга чугаалап каайн—дидим.

— «Эжи бригадир» каттыжып турар ышкажыл—деп, бир оол мени шага аарак чугаалады.

Шаң эргелекчизи-даа, агроном-даа мээн саналымга изиг-биле каттыштылар. Агроном:

— Тараа изип чыдарын билир бис. Ынаар октаар күжүвүс чок болду. Бо чылын дужүт көвудээш, четтикпейндир бис. Ол улуг оваа тарааны сайгарып каапсынарза—улуг дуза!—диди.

Шаңда ажыл хайыккан, ээлерде-даа, шефчилерде-даа анаа турар кижи чок. Шаңда улустың арыннары довураалоозун, оларны кижи таныры берге, сактырга, шинге өөнаар дээш, ынчаар чагдыып алган ышкаш-даа сагындырар.

Алдын-кыс кактанып-кактанып алгаш, хамыкты мурнай чүнар черге баргаш, саванган чундунгаш, секпилдиг арныын аржыыл-биле чоткаш, чажын дыраптарга шинин кяткей берген. Алдын-кыс чемоданындан улуг хуваны ужулгаш, поварның чанынга барып турупкан...

— Эргим шефчилер, өзүлүгла шефчилер болдунар, изин чыткан тараавысты камгалап бердиңер. Четтирдивис. Күскүчер аңдарар дээривиске, саванывыс белдүүмейн турып берген. Оны бөлүп, сараатта-рынга дузалай каапкан болзуңарза, дыка-ла эки ийик—деп, директор кондуг маажым чугаалаан.

— Хостут тракторлар бар бе, дарга?—деп, үн дыннаган. Улус ынаар көрүү бөөрге. Алдын-кыс айтыра каапкан болган.

— Чер аңдарылгазынче кирер дээн тракторларывыс амдыызында анаа турар.

— Тростар бар ыйнаан, дарга.

— Бар.

Тракторлар саванныг шелге үнүп келгеннер. Шефчилер оларны тростар-биле ораай каккаш, фермаже сөөртүп аппарын эгелээн.

Шефчилер бригадирлеп чораш, торулбас кыс Алдын-кыстың дузазынга даянгаш, эки ажылдаан деп мактадып үнген болгай мен.

Т. САЛЧАК-ООЛ.

НОЯБРЬДА ЧАА КИНОЛАР

Режиссер Константин Худяковтуң «Мосфильм» киностудиязынга кино артистери Михаил Глузский, Леонид Филатов, Александр Галибин, Лариса Малеванная болгаш өскедаа актёрлар-биле кылып, боттандырган кинозун «Иванцов Петров, Сидоров» деп адаар. Сценарийниң авторлары Евгений Григорьев, Оскар Никич.

Кинофильм бир эртем лабораториязынга Иванцов, Петров, Сидоров дээр эртем ажылдакчыларының кады ажылдажылгазын, оларның аразында боттуг чөрүлдээлерни база боттарының эртем ажылын канчаар уламчылап, дем катчыл турарының дугайында көргүскен.

«Мосфильм!» киностудиязынга кылып үндүргеи «Оңзагай» демдээ чок» деп кинонуң сценарийинин автору Юлиан Семенов. Чогаалчы Юлиан Семеновтуң ады көрүкчүлерге «Пролетариат диктатуразынга бриллиантылар», «Фердинанд Люстуң амдыралы болгаш өлүмү» деп кинолардан билдингир. Кино «Империяга эң-не аймылдыг херектен Феликс Дзержинскийниң шөлүлгеден дезе бергенин» көргүзүп турар. Сатыныкчылар, бок-сак агентилерниң күжү-биле коргуш-сыныг чок революционерни полициялың улуг эргелиг ажылдакчылары тудуп, хоруудан аырлар. Ынчалза-даа эрес-дидим революционерниң чааскаан ынча хөй «таңнылдарны» база хаан чазаанын «каргадуржулгалыг» полиция ажылдакчыларын канчаар тиилеп каанынын дугайын кинофильм чугаалап турар. Ф. Дзержинскийниң ролюн поляк киноактёр Перт Гарлицын ойнаан. Кинода совет, поляк киноактёрлар Павел Панков, Андрей Миронов, Донатас Банионис, Олег Басилашвили, Андрей Ростоцкий, Олег Видов, Данута Ковальская, Агата Кешевска болгаш өске-даа кино артистери ойнап турарлар. Кинону көрүкчүлерге «Ындыктыг Луканың эзи келгени», «Кара принц» деп кинолардан билдингир сураглыг кинорежиссёр Анатолий Бобровский кылып боттандырган.

Республиканың киноэкраннарынга М. Горький аттыг киностудиянын кылып үндүргени «Чалчыраашпай» деп кино удавас үнүп эгелээр. Сценарийниң автору Владимир Роговой. Ол моон мурнунда «Офицерлер,» «Назы четпээннер», «Хоорай чурттуглар» деп кинолардың сценарийлерин база бижээн. Кым өмак-хөглүг, каттырынчыг, муңгаранчыг-даа ырларны чогаадыптар ийик? Студентилер болбайн аан. Кайда аныяктар барыл—ында каткы-хөг, найыралы, ынакшыл ылап-ла турар. Аммыдыралы чурттаалга ол ындыг деп чүвени кажан-даа мегелеевээн. Кинонуң маадырларын кинематография институдунуң актёр факультединиң студентилери ойнааннар. А кол рольда Вадим Андреев. Аныяк актёр бирги ролюн эки ойнаан.

Школачылар куску дыштынылгазында өөнүг, делгем экранныг «Кажан кедергей улуг апаар мен» деп чаа кинону соңнуургаар. Кинону М. Горький аттыг киностудия кылып үндүрген. Сценарийни Александр Кузнецов биле Инна Туманян бижээн. Рольдарда Миша Ефремов, Лия Ахеджакова, Инна Ульянова болгаш өскелер-даа.

«Хлебтиң амданы» деп кинону «Мосфильм» үндүрген. Ук кино бодунуң утка талазы-биле «Хоотаашкын», «Хеспалганың солдаттары» деп кинолар-биле дөмей. Ук киноэпопея дөрт фильмден тургустунган. Кур чер дээш демиселди Абачурттуң Улуг дайыны-биле киноларда дөмейлеп турар. Профессор Игнатьевтиң ролюн Эрнст Романов ойнап турар. Кинода киноактёрлар Наталья Аранбасарова, Асонам Ашимова; Леонид Дьячков болгаш өскелер-даа ойнап турар. Тургузукчу режиссёру Алексей Сахаров.

Өөнүг «Үн чок папка» деп кинода контрразведка органнарының ажылдакчыларының даштыкы шпиоднарны тудуп ап турарының дугайында чугаалап турар. Кинонуң сценарийин Д. Фалуш, Д. Месарош, П. Зимре бижээннер, тургузукчу режиссёру Д. Месарош. Рольдарда артистер Адам Сиртеш, Нора Кальди, Агнеш Банфальви олар.

Япон кинематография бо удаада «Кижиниң шенелдези» деп ийи сериялыг кинону тургускан. Кинонуң маадыры Киоко америк негр солдаттан божуп алгаш, алызы барып оны долгандыр турар улустардан кажырар дээш, бодунуң төрүп алган оглунуң өлүрүкчүзү болу бээр. Рольдарда киноактёрлар Марико Окада, Коити Ивасире, Тосиро Мифунэ, Джо Яманака.

Александра Дюманың бир романының аяны-биле француз режиссёр Майк Кьюзэл «Демир маскалыг кижи» деп өөнүг кинону экранчыткан. Людовик XIV хаанналашкынының үеэзинде Бастилияның кара-бажыңынга херектеннер безин чугаалажып болбас демир маскалыг хоругаттырган херектен кижиниң дугайында кинода көргүскен. Рольдарны киноактёрлар Ричард Чемберлен, Партрик Макгуэн, Луи Журден, Дженни Эгаттер олар ойнап турарлар.

В. ВАСИЛЬЕВА.

Телевидение

НОЯБРЬ 2-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00 — **«Ye».** Информастыг программа. 10.40 — Эртенги гимнастика. 11.05 — **«Шевер холдар»** 11.35—**«Аңаа-ла эвес чай».** Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң үшкү сериязы. 12.55 — Ростов облазынын Сальск хоорайының үрер хөгжүму ойнаар. 13.10—Медээлер. 13.15—16.00—Чапсар. 16.00 — Медээлер. 16.20—**«Сээн күш-ажылыңа — сээн бедиңе», «Инженерлер», «Хүн ышкаш хүн».** Кинопрограмма. 17.20 — **«Шыдыраа школазы».** 17.50—**«Москва болгаш москвачылар».**

КЫЗЫЛДАН

18.20 — **«Сылдысчыгаш».** Даучылыга. 18.40 — **«Тыва неделя».** Информастыг программа. 18.55 — **«Чечектерни сеңээ тудаал, Кара-кыс!»** Киноочерк. 19.10 — Телемедээлер. 19.25 — Чарладдар.

МОСКВАДАН

19.30 — Эртем болгаш техника талазы-биле Ленинчи комсомол шаңналының лауреаттары. Дамчыдылгага дээди база ортумак өөредилге министриниң оралакчызы, ССРЭ-ниң Эртемденнер академиязының эртем болгаш техниканың Күрүне комитединиң кежигүнү Е. И. Скляров база киржир. 20.15 — **Бөгүн делегейде.** 20.30 — **«Бистиң бажыңывысче сургакчылаар».** Г. Ш. Шергова башкарар. 21.05— **«Аңаа-ла эвес чай».** Хөй сериялыг уран-чечен фильмниң дөртү сериязы. 22.30—**«Ye».** Информастыг программа. 23.05—01.30—Композитор М. Фрадкиниин автор кежээзи. Дамчыдылга Эвиледдер Бажыңының залында болур. Чапсарда — **Бөгүн делегейде.**

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.20—М. Шолохов. **«Чогаал арыннары».** РСФСР-ниң улустун артисти П. Чернов, А. Кочетков, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Ю. Горобец номчуурлар.

КЫЗЫЛДАН

19.20—21.05 — **«Александр Попов».** Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КЫМНАР «БЕШКЕ» КИРЕРИЛ?

Хоорай чемпионадынын негелдезин ёзугаар баштайгы беш черни алган шыдыраачылар Кызыл хоорайның адын камгалап, республика маргылдаазынга киржир. Оюннарны ортузу болур беш дугаар салыг ойнаттынган. Шыырак дээн шыдыраачылар үстүү бөлүкке үстүнген.

Маргылдааны баштап турарларны одуруунда кирген А. Кольчиков — В. Бахаев деп байдалдыг тургаш, боттарының аразында хайыныашкан. Ийги хөлге ойнаан А. Сулейманов—М. Адыг-оол солун, чараш салыы-биле көрүкчүлерни магадаткан. Кара тала удуп болурунун бүгү аргалары бар турбуже, чедир саналашкын кылбайн, халымак кештер кылгаш, артында-ла салыг сөөлзүреп келгенде аңдын халаска каапкан болган. Аштырыышкын чок салып келген А. Сулейманов арыг удуг санын алган.

Оон-даа дора байдал хоочун шыдыраачы П. Берковичче таварышкан. Ол Ю. Беловбиле салыынга шын эвес көштү шилип алганындан дораан уттурган.

Бо салыгда бирги разрядчы А. Делгер-оол эгезинден тура лидими-биле халдап, соруктуг ойнаан. Түңнелиниде база арыг уткаш, маргылдаада бодунун байдалын экижиткен. В. Заворин А. Чолунайны ударыга үүгле чеди минута чарыгдаан. Ч. Оюн, Д. Ондар, Т. Куулар, ээлчеглиг салыгда бир-бир санны алганнар. Вл. Бузыкаев — В. Луканов. Вч. Бузыкаев — М. Сат хайымнашкан.

Беш салыг эрткенде А. Кольчиков, А. Сулейманов 4,5—4,5, В. Бахаев—4, Вл. Бузыкаев, В. Луканов, В. Заворин — 3,5—3,5, М. Адыг-оол, Ч. Оюн, Д. Ондар, Вч. Бузыкаев, М. Сат—3—3, А. Делгер-оол, Ю. Белов, Н. Куваа, С. Донгак—2,5—2,5 санарлыг.

Д. САЛЧАК.

СПОРТ * СПОРТ * СПОРТ

ЧЕДИ МӨГЕНИҢ ДӨРТУ...

Октябрьның сөөлгү хүннеринде Красноярск хоорайга Ф. Э. Дзержинскийниң адынга турасказтаан Бүгү-эвилел маргылдаазы болган. Аңаа элээди оолдар хостуг хүрешке күжүн шенешкеннер.

Тыва АССР-ден элээди оолдарын командазы үк маргылдаага киришкен. Чеди кижиниң дөртү шаңналдыг черже үнген. Оларга «Спартак» эки тура спорт ниитителиниң Улуг-Хемниң Хайыраканда аныяк мөгелери Херел Канзай, Иван Малбык-оол, Алил Ендан болгаш школа-интернаттың төлээзи Оюн Байыр олар хамааржыр.

В. БИЧЕ-ООЛ.

КАРА БООЛААРЫ

Тыватрансэргелелдин, республиканын «Спартак» эки тура спорт ниитителиниң планнанын ёзугаар боодалга маргылдаазы Кызылдың ДОСААФ тириинге чоокта чаа болуп эрткен. Ооң кол сорулгазы боодалганы чон ортузунга непередип, сайзырадыр болгаш ГТО нормазын дужаары болур. Аңаа тос командадан 36 адыгжы киришкен. Кирижикчи бүрүзү 25 метр черден караны аткан. Шыырак дээн адыгжылар боттарының удурланыкчыларынга аштырбас дээн бүгү күжүн салганнар. Хүүда бирги черни хөрээжен спортчуларның аразындан Минусинск АТБ-ниң төлээзи Г. Колеватова 100-тен 85 санны аткаш, чемпион болган, Л. Шишова биле И. Вилькс ийиги, үшкү черлерни алганнар.

Эр улустун аразынга маргылдаа солун болгаш чидиг демиселге эрткен. Маңаа транспорт эргелелиниң шыырак адыгжылары А. Рябухин биле Корошенко бирги, ийиги черлерни аразында үлешкеннер, үшкү черде Минусинск АТБ-ниң төлээзи В. Колмаков болган. Команда талазыбиле бирги черни транспорт эргелелиниң найыралдыг командазы 368 санны алгаш, чемпион болган, ийиги, үшкү черлерни Минусинск, Хову-Аксының АТБ-лериниң командалары тус-тузунда ээлээннер.

Э. МОНГУШ.

агаар

Кызылдың агаар станциязының дыңнатканын ёзугаар алырга, бөгүн республикага бүргег хүн болур. Чамдык черлерге хар холумактыг чаъс чаар. Мурнуу-барыын чүк угланыышкыныг хаттың дүргеин секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 0—5 градус чылыыр, чамдык черлерге 0—5 градус соор.

Кызылга база бүргээр, өл хар чаар чадавас. Хаттың күжү секундада 9—14 метр чедер. Агаар хүндүс 2—4 градус чылыг, дүне 0—2 градус соок болур.

Республиканың автоуруктарынга кезек чаъстаар, чамдык черлерге доңаттаар, 4—6 километр черге көстүрү эки.

КИНО

НОЯБРЬ 2-ДЕ

НАПЫРАЛ: Иванцов, Петров, Сидоров» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дүне када от» 15.00, **«Сүнезиниң алдын чоостары»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киночыыны» 9.10, **«Вий»** 10.30, 12.10, **«Чарыш»** 13.50, 15.45, 17.40, **«Чугаалажыыл, акый»** (2 серия-лыг) 19.35 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бүшкүк кижи» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Редакцияның адрези: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизинин 2-31-75, культура килдизинин 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизинин 2-21-47, үлетүр килдизинин 2-22-64, чагаа килдизинин 2-41-27, информация килдизинин 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16405. Чагыг № 2568.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1). ТС—00367.